

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΕΜΠΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΗΜΙΣΗΣ – ΙΕΡΑΠΕΤΡΑ

Διερεύνηση της συμπεριφοράς του καταναλωτή σε περιόδους οικονομικής ύφεσης: η περίπτωση της ελληνικής οικονομίας.

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Εισηγητής: Σπούνου Μαρία Ελένη Α.Μ 862

Τριπολιτσιώτης Παναγιώτης Α.Μ 1082

Επιβλέπων Καθηγητής: Μεραμβελιωτάκης Γεώργιος

2015

TECHNOLOGICAL EDUCATION INSTITUTE OF CRETE
SCHOOL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS
DEPARTMENT OF COMMERCE & MARKETING

**Investigation of consumer behavior in an economic downturn :
the case of Greek economy.**

DIPLOMA THESIS

Student : Spounou Maria Eleni 862

Tripolitsiotis Panagiotis 1082

Supervisor: Meramveliotakis George

ΙΕΡΑΠΙΕΤΡΑ 2015

Υπεύθυνη Δήλωση: Βεβαιώνω ότι είμαι συγγραφέας αυτής της πτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην πτυχιακή εργασία. Επίσης έχω αναφέρει τις όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε αυτές αναφέρονται ακριβώς είτε παραφρασμένες. Επίσης βεβαιώνω ότι αυτή η πτυχιακή εργασία προετοιμάστηκε από εμένα προσωπικά ειδικά για τις απαιτήσεις του προγράμματος σπουδών του Τμήματος Εμπορίας και Διαφήμισης του Τ.Ε.Ι. Κρήτης.

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία θα επιδιώξουμε να περιγράψουμε με σαφήνεια το πώς συμπεριφέρεται ο καταναλωτής σε περιόδους κρίσης. Κεντρικός πυλώνας της μελέτης μας θα είναι η ανάδειξη της συμπεριφοράς του καταναλωτή στην Ελλάδα. Στην Ελλάδα των μνημονίων και των εφαρμοστικών νόμων που βύθισαν στην εξαθλίωση εκατομμύρια συμπολίτες μας και είχαν ως αποτέλεσμα την εξάπλωση μιας βαθιάς και άνευ προηγούμενου ανθρωπιστικής κρίσης.

Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο της πτυχιακής μας εργασίας, θα επιχειρήσουμε να προχωρήσουμε στον εννοιολογικό προσδιορισμό της οικονομικής κρίσης και στην αποσαφήνιση του όρου της «ύφεσης». Στο ίδιο κεφάλαιο, θα επιδιώξουμε μία σύντομη αναφορά στη θεωρία των οικονομικών κύκλων και μία ενδεδειγμένη παρουσίαση των θεωριών των οικονομικών κρίσεων. Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο αυτό θα κάνουμε μία ιστορική αναδρομή της κρίσης σε παγκόσμιο επίπεδο και στα αίτια, φυσικά, που την προκάλεσαν.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, θα επικεντρωθούμε στην ελληνική οικονομική κρίση, προσπαθώντας να εξηγήσουμε τους λόγους που οδήγησαν σ' αυτή. Έπειτα, θα σχολιάσουμε τον αρχικό ενθουσιασμό που καλλιεργήθηκε επί κυβερνήσεως Σημίτη αλλά και την αντίστροφη μέτρηση προς το αδιέξοδο και την οικονομική ασφυξία· ασφυξία που επιτάχθηκε με την αναζήτηση οικονομικής βοήθειας απ' το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (I.M.F).

Στο ίδιο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, θα εστιάσουμε στις οδυνηρές συνέπειες απ' την εμπλοκή του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου στα εσωτερικά της χώρας και θα υπογραμμίσουμε την αναγκαιότητα της σύνταξης ενός ολοκληρωμένου σχεδίου για την παραγωγική ανασυγκρότηση της Ελλάδας. Στο τρίτο κεφάλαιο, θα δώσουμε έμφαση στην κατ' εξοχήν συμπεριφορά του καταναλωτή σε περιόδους κρίσης και στη σύνδεση αυτής με γενικότερες συμπεριφορές. Βαρύνουσας σημασίας στο συγκεκριμένο κεφάλαιο είναι η ανάλυση των όρων: «περίοπτη σπατάλη», «περίοπτη κατανάλωση», «περίοπτη σχόλη»· όρους που εισαγάγει ο περίφημος Veblen. Στην συνέχεια θα παρουσιαστούν αναλυτικά τα αποτελέσματα συγκεκριμένου ερωτηματολογίου· ερωτηματολογίου που στοχεύει στην ανάδειξη των επιπτώσεων της κρίσης σε διάφορες κοινωνικές ομάδες. Η εργασία μας ολοκληρώνεται με την εξαγωγή συμπερασμάτων· συμπερασμάτων, που προκύπτουν από μια προσπάθεια να συνοψιστούν και να συγκεραστούν γόνιμα τα νοήματα, τα επιχειρήματα και οι παρατηρήσεις όλων των κεφαλαίων. Εντός του πεδίου των συμπερασμάτων αναλάβαμε την πρωτοβουλία να εντάξουμε και τις σκέψεις μας αναφορικά που τα τυχόν αποτελέσματα που θα προέκυπταν από την ίδια έρευνα σε άλλους τόπους ή σε άλλες χρονικές συγκυρίες.

Για την περάτωση της πτυχιακής μας εργασίας ακολουθήσαμε την εξής μέθοδο: πρώτα, συγκεντρώσαμε το κατάλληλο υλικό. Ακολούθως, προχωρήσαμε στην διεξοδική μελέτη του και έπειτα κρατήσαμε τις απαραίτητες σημειώσεις. Κατόπιν, ξεκινήσαμε τη συγγραφή. Μετά τις απαραίτητες διορθώσεις, συντάξαμε με σχολαστικότητα το ερωτηματολόγιο και παρουσιάσαμε αναλυτικά τα αποτελέσματα.

Λέξεις κλειδιά : κρίση ,ύφεση , καταναλωτής ,συμπεριφορά καταναλωτή, ελληνική οικονομία , οικονομική κρίση

ABSTRACT

In the present work we will seek to describe with clarity how behaves the consumer in periods of crisis. Central pylon of our study will be the appointment of behavior of consumer in Greece. In Greece of memoranda and applicable laws that sunk in the seediness our millions fellow-citizens and had as resulting from the spread of deep and without precedent of humanitarian crisis.

More concretely, in the first chapter of our final work, we will attempt to advance in the conceptual determination of economic crisis and in the clarification of term of “recession”. In the proper fund, we will seek a short report in the theory of economic circles and a detailed presentation of theories of economic crises. Completing this capital we will make a historical retrospection of crisis in world level and in the reasons, natural, that caused him.

In the second chapter, we will be focused in the Greek economic crisis, trying we explain the reasons that led in this. Then, we will comment the initial enthusiasm that was cultivated on government Simitis but also the reverse measurement to the impasse and economic suffocation · suffocation that was intensified with the search of economic help from International Monetary Fund (I.M.F).

In the proper fund of present work, we will focus in the painful consequences from the entanglement of International Monetary Fund in internally the country and will underline the necessity of syntax of completed drawing for the productive reconstruction of Greece. In the third chapter, we will give accent in at exochin behavior of consumer in periods of crisis and in the connection of this with more general behaviors. Burdening importance in the particular capital it is the analysis of terms: “prominent wastefulness”, “prominent consumption”, “prominent faculty” · terms that imports eminent Veblen. Then will be presented analytic the results of concrete questionnaire · of questionnaire that aims in the appointment of repercussions of crisis in various social teams. Our work it is completed with the export of conclusions · of conclusions, that results from a effort to be summarisen and sygkerastoyrn fertile the meanings, the arguments and the observations of all capital. Inside the field of conclusions we undertook the initiative to include also our thoughts relatively that the by any chance results that would result from the same research in other places or in other time economic situations.

For the finalisation of our final work we followed the following method: first, we assembled the suitable material. Followingly, we advanced in his extensive study and then kept the essential notes. Then, we began the writing. Afterwards the essential corrections, we drew up with meticulousness the questionnaire and presented analytic the results.

Words keys: crisis, recession, consumer, behavior of consumer, Greek economy, economic crisis

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	3
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Οικονομική κρίση και ύφεση	
• Ο εννοιολογικός προσδιορισμός της οικονομικής κρίσης και η αποσαφήνιση του όρου της ύφεσης.....	9
1.2. Η θεωρία των οικονομικών κύκλων.....	11
1.3. Θεωρίες των οικονομικών κρίσεων.....	18
1.4. Η ιστορική αναδρομή τη κρίσης και τα αίτια που την προκάλεσαν.....	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: Η ελληνική οικονομική κρίση	
2.1. Η Ελλάδα ενπελεγμένη στη «μέγγενη» της οικονομικής κρίσης.....	46
2.2. Ο πρώτος ενθουσιασμός και η πορεία προς το αδιέξοδο.....	47
2.3. Η ολέθρια λύση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και η λύση της παραγωγικής ανασυγκρότησης.....	52
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η συμπεριφορά του καταναλωτή	
3.1. Η συμπεριφορά του καταναλωτή σε περιόδους κρίσης και η σύνδεση αυτής με γενικότερες συμπεριφορές.....	56
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: Μεθοδολογία έρευνας	
4.1. Σκοπός έρευνας.....	62
4.2. Μεθοδολογία έρευνας.....	62
4.3. Στόχοι έρευνας.....	62
4.4. Δείγμα έρευνας.....	63
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: Παρουσίαση και ανάλυση των αποτελεσμάτων	
5.1. Το ερωτηματολόγιο της έρευνας.....	64
5.2. Γραφιστική παρουσίαση αποτελεσμάτων & ανάλυση αποτελεσμάτων ερωτηματολογίου.....	64

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ : Συμπεράσματα και προτάσεις

6.1.Συμπεράσματα και προεκτάσεις.....69

Βιβλιογραφία.....76

Παράρτημα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Οικονομική κρίση και ύφεση.

1. Ο εννοιολογικός προσδιορισμός της οικονομικής κρίσης και η αποσαφήνιση του όρου της ύφεσης

Όταν μιλάμε για κρίση εννοούμε κυρίως τη διατάραξη της εύρυθμης λειτουργίας ενός συστήματος και την αλλοίωση των αρχικών του ιδιοτήτων. Η μεταβολή αυτή εκδηλώνεται, κατά κύριο λόγο, βίαια και αναπάντεχα και συχνά ανατρέπει την ομαλή εξελικτική πορεία του συστήματος. Έχοντας ως αφετηρία τον συγκεκριμένο ορισμό, δε θα ήταν άτοπο να σημειώσουμε ότι η κρίση μπορεί εν δυνάμει ν' αναφέρεται σε πλήθος καταστάσεων και γεγονότων που βρίσκουν αναφορά στην ανθρώπινη ιστορία (Χριστοδουλάκης, Ν. (2012). Τέτοιες καταστάσεις, αποτελούν, για παράδειγμα, οι φυσικές καταστροφές, η εξάπλωση επιδημιών, οι ένοπλες συγκρούσεις, η συνολική ανατροπή ολοκληρωτικών, ως επί το πολύ, καθεστώτων. Από όσα αναφέραμε παραπάνω, καθίσταται έκδηλο ότι η κρίση είναι δυνατόν κατά καιρούς να «ενδύεται» και διαφορετικό «μανδύα». Να είναι, δηλαδή, πολιτική κρίση, οικονομική κρίση, κοινωνική κρίση, οικολογική κρίση.

Στην οικονομική ζωή, που χαρακτηρίζεται από περίπλοκες σχέσεις και κανόνες, και διέπεται από αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα και αντίρροπες τάσεις, η κρίση, όχι σπάνια, βρίσκει πρόσφορο έδαφος να ασκήσει πίεση μέσα στους κόλπους της και να αποδιοργανώσει την, μέχρι πρότινος, σταθερή της πορεία (Lapavitsas, Costas, et al. (2011) .Οι οικονομικές κρίσεις, όπως αποτυπώνεται γλαφυρά στην ιστορία των εθνών, επιφέρουν σοβαρότατες συνέπειες στους πληθυσμούς όλων των κρατών, οδηγώντας τους βαθμηδόν, στην οικονομική και κοινωνική εξαθλίωση. Εκτός των άλλων, προκαλούν «τριγμούς» στους θεσμούς, τις δομές και της ισορροπίες συμφερόντων, εγκαινιάζοντας μία νέα τάξη πραγμάτων, ένα νέο κοινωνικοπολιτικό συσχετισμό δυνάμεων, εντός του οποίου καλούνται να διαδραματίσουν σημαίνοντα ρόλο καινούργιοι «παίκτες».

Υπάρχει, όμως, και η άλλη όψη της κρίσης: πρόκειται για την θεώρηση εκείνη που αναφέρει πως στην πραγματικότητα το ξέσπασμα κάθε κρίσης δεν είναι παρά η αναπόδραστη αντίδραση του συστήματος σε χρόνιες στρεβλώσεις που υφέρπουν εδώ

καιρό εντός του και που αποτελούν τελικά τις πραγματικές αιτίες εκδήλωσης κάθε προβλήματος που άπτεται του οικονομικού πεδίου. Προς επίρρωση της θέσης μας αρκεί ν' αναφέρουμε δύο παραδείγματα. Η εκδήλωση ενός μαζικού μεταναστευτικού ρεύματος αποτελεί, οπωσδήποτε, δείγμα ανθρωπιστικής κρίσης· επί της ουσίας, ωστόσο, επρόκειτο, απλώς για μία αντίδραση του συστήματος στην προϋπάρχουσα ανισορροπία ανάμεσα στους φτωχούς και τους πλούσιους του πλανήτη (Reinhart, Carmen and Kenneth Rogoff (2009). Οι μετακινήσεις των πληθυσμών, άλλωστε, ευνοούνταν ανέκαθεν από την τάση των μη προνομιούχων στρωμάτων της κοινωνίας ν' αναζητήσουν μία καλύτερη ζωή διαφεύγοντας στο εξωτερικό· κυρίως στην κεντρική Ευρώπη και τις Η.Π.Α. Ένα δεύτερο παράδειγμα, θα ήταν εφικτό να δανειστούμε απ' τον χώρο της οικονομίας: δεν είναι λίγες οι φορές που ακούμε οικονομολόγους να μιλούν για το «σκάσιμο μιας φούσκας»· το «σκάσιμο» αυτό γίνεται αντιληπτό ως κρίση, στην πραγματικότητα όμως δεν είναι παρά η αποκατάσταση της διασαλευμένης τάξης και ισορροπίας· διασάλευση, έσχατος παραλογισμός που εκτίνασσε τις τιμές σε δυσθεώρητα ύψη που ξεπερνούσαν κατά πολύ την οικονομική πραγματικότητα.

Πολλοί, κατά καιρούς, συγχέουν την έννοια της κρίσης με την έννοια της ύφεσης, λησμονώντας πως η ύφεση αποτελεί την φάση μέσα από την οποία συντελείται η μετάβαση απ' την κάθοδο στην άνοδο του οικονομικού κύκλου (στις φάσεις του οικονομικού κύκλου θα αναφερθούμε διεξοδικά παρακάτω). Είναι, θα λέγαμε, η ύφεση ο «πυθμένας» του οικονομικού κύκλου (Βαρουφάκης, Γ. (2011). Σύμφωνα με τον επίσημο ορισμό της ύφεσης, για να έχουμε ύφεση θα πρέπει για δύο συνεχόμενα τρίμηνα να έχουμε αρνητικό ΑΕΠ (Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν). Πιο συγκεκριμένα, η ύφεση χαρακτηρίζεται από υψηλή ανεργία, έλλειψη επενδύσεων και ανεπαρκή ζήτηση καταναλωτικών αγαθών. Αυτό σημαίνει ότι οι επιχειρήσεις που παράγουν τόσο καταναλωτικά όσο και κεφαλαιουχικά αγαθά έχουν αχρησιμοποίητη ή πλεονάζουσα παραγωγική δυναμικότητα (Βερέμης, Θ., Καλύβας, Σ., Κουλουμπής, Θ., Α., Παγουλάτος, Γ., Τσούκαλης, Λ., & Τσούκας, Χ.,(2011). Η παραγωγή και τα εισοδήματα βρίσκονται στο χαμηλότερο επίπεδό τους. Οι τιμές, αν δε μειώνονται, τουλάχιστον δεν αυξάνονται ή αυξάνονται ελάχιστα και τα κέρδη των επιχειρήσεων είναι χαμηλά. Μάλιστα, πολλές επιχειρήσεις μπορεί να έχουν ζημιές αντί για κέρδη. Το γενικό επιχειρηματικό κλίμα δεν είναι ευνοϊκό για την ανάληψη επενδύσεων και επικρατεί ένα κλίμα διάχυτης απαισιοδοξίας και πεσιμισμού για το μέλλον. Ειδικής

μνείας, στην παγκόσμια ιστορία, χρίζει η μεγάλη ύφεση του 1930 που έπληξε την συντριπτική πλειονότητα των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών και ως επί πλείστον τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής.

1.2. Η θεωρία των οικονομικών κύκλων

Στη μελέτη των κυκλικών διαταραχών και των οικονομικών διακυμάνσεων, διαδραμάτισαν κεντρικό ρόλο δύο εξέχουσες προσωπικότητες απ' το χώρο της οικονομίας: ο Σουμπέτερ και ο Ρώσος Κοντράντιεφ. Πριν απ' αυτούς ο Jevons, επιχειρώντας να διερευνήσει τη διακύμανση της αγροτικής παραγωγής, προέβη σε μια «εξωτική», θα λέγαμε, ερμηνεία: ισχυριζόταν ότι οι ηλιακές κηλίδες προκαλούν μετεωρολογικούς κύκλους που αργότερα προκαλούν κύκλους της βροχόπτωσης, μετά στη γεωργική παραγωγή και τελικά στην οικονομική δραστηριότητα. Κατά τον 20^ο αιώνα και ενώ καθίσταται δυνατή η ενδελεχής και διεξοδική καταγραφή και μέτρηση των οικονομικών φαινομένων επικρατεί, όπως είναι εύλογο, η θεωρία του Κένυς. Σύμφωνα με τους θιασώτες του κεϋνσιανισμού βασική αιτία των κρίσεων αποτελεί η ύπαρξη ελλειπών ζήτησης, η οποία μέσω του αρνητικού πολλαπλασιαστή οδηγεί σε ύφεση. Σε ένα κλίμα αβεβαιότητας και αστάθειας, σε ένα «ευμετάβλητο» οικονομικό σκηνικό είναι σχεδόν βέβαιο πως οι επενδυτές θα αποθαρρυνθούν να επενδύσουν και να οδηγήσουν την οικονομία σε βαθμιαία έξοδο απ' την κρίση. Οι θερμοί υποστηρικτές της θεωρίας του Κένυς πίστευαν πως είναι επιβεβλημένη η κρατική παρέμβαση προκειμένου να δημιουργηθεί ένας «διάδρομος εμπιστοσύνης» που θα οδηγήσει την οικονομία σε ανάκαμψη και θα ενθαρρύνει τα επενδυτικά σχέδια. Η προσέγγιση αυτή δεν απέφερε τελικά τα προσδοκώμενα αποτελέσματα καθώς προσέκρουσε στα πετρελαϊκά σοκ της δεκαετίας του 1970.

Όπως αναφέραμε στην αρχή της υποενότητας, οι βασικοί μελετητές της θεωρίας των οικονομικών κύκλων είναι ο Σουμπέτερ και ο Κοντράντιεφ. Αυτοί δεν επιχείρησαν να κατανοήσουν τις συνέπειες της κρίσης απ' την πλευρά της ζήτησης αλλά επέμειναν στην ανάδειξη της στρατηγικής αναδιάταξης των επιχειρήσεων και στη γεωπολιτική στρατηγική των κρατών. Πιο συγκεκριμένα, ο Σουμπέτερ, ως θιασώτης της θεωρίας της δημιουργικής καταστροφής και ως ένθερμος οπαδός των θεωριών του Βαλράς επιδίωξε να ερμηνεύσει της κρίσεις ως μια διαδικασία προσαρμογής σε νέες συνθήκες. Συγκερνώντας γόνιμα τις απόψεις του Άνταμ Σμιθ

περί αυξουσών αποδόσεων λόγω καταμερισμού της εργασίας και του Μαρξ περί φθινουσών αποδόσεων των συντελεστών παραγωγής, ο Σουμπέτερ, σημείωσε πως οι συνεχείς πιέσεις που δέχονται οι επιχειρήσεις οφείλονται κατά κύριο λόγο στη μεταβολή τεχνολογίας και της καινοτομίας.

Η κρίση, κατά την άποψη του ίδιου, εκδηλώνεται ως καταστροφή όσων αδυνατούν να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο πολλές επιχειρήσεις, μην μπορώντας να βρουν άλλη λύση, καταφεύγουν στο κλείσιμο των επιχειρήσεων και στην «βίαιη» απόλυση του προσωπικού. Στην περίπτωση αυτή, όπως προβλέπει και η μαρξιστική θεωρία, η ανεργία εκτινάσσεται και οι μισθοί καθιλώνονται σε πρωτοφανή χαμηλά επίπεδα. Αντίθετα, όμως, με την πρόβλεψη των μαρξιστών, για απαρχή της κατάρρευσης του καπιταλισμού, κατά τη φάση της δημιουργικής καταστροφής, συντελείται δημιουργικά η παραγωγική ανασυγκρότηση και αναδιάρθρωση της οικονομίας. Οι επιχειρήσεις εκμεταλλευόμενες τη μείωση των μισθών ανασυντάσσονται και συγκεντρώνονται σε μεγαλύτερα σχήματα μέσω συγχωνεύσεων. Με αυτόν τον τρόπο ενσωματώνουν πιο γρήγορα τις καινοτομίες, βελτιώνουν την ανταγωνιστικότητα, γεγονός που οδηγεί σε αύξηση της απασχόλησης και μισθών. Έτσι εγκαινιάζεται η ανοδική φάση του οικονομικού κύκλου.

Ο Σουμπέτερ στο σύγγραμμά του με τίτλο *Επιχειρηματικοί κύκλοι* (1939) στράφηκε σε μια πιο μακροσκοπική θεώρηση. Υποστήριζε πως αν κανείς παρακολουθήσει την οικονομική συγκυρία σε μεγαλύτερο βάθος χρόνου, θα διακρίνει ένα συνδυασμό από τρία είδη κύκλων. Οι κύκλοι Κίτριν (διάρκειας σαράντα μηνών) αντιστοιχούν στις κινήσεις των αποθεμάτων. Περιέχονται μάλιστα στο εσωτερικό των κύκλων Ζιγκλάρ [από το όνομα του Γάλλου οικονομολόγου Κλεμέν Ζιγκλάρ (1819-1905) ο οποίος για πρώτη φορά εντόπισε την ύπαρξή τους] οι οποίοι μέχρι τότε είχαν μονοπωλήσει σχεδόν το ενδιαφέρον των οικονομολόγων. Αυτοί διαρκούν κατά μέσο όρο γύρω στα δέκα χρόνια και συνήθως αποδίδονται στις κινήσεις κεφαλαίου που προκαλούν οι παραγωγικές επενδύσεις. Η ιδέα που διέπει τις περισσότερες αναλύσεις των κύκλων είναι ότι οι επενδύσεις υπερβαίνουν πάντοτε τους αρχικούς στόχους καθιστώντας αναπότρεπτη κάποια διορθωτική κίνηση, ενώ σε κάποιες άλλες περιπτώσεις μπορεί να ξεσπάσει έκρηξη κερδοσκοπίας οπότε η διορθωτική κίνηση θα είναι ακόμη ισχυρότερη. Εν κατακλείδι, δεν μπορεί να υπάρξει ανάπτυξη χωρίς αυτή την υπέρβαση, και η ιστορία της καπιταλιστικής οικονομίας παρουσιάζει συνέχεια τέτοιες διακυμάνσεις.

Ο Σουμπέτερ στην ουσία επαναδιατύπωσε και εμβάθυνε τις θέσεις του Ρώσου οικονομολόγου Νικολάι Κοντράντιεφ (1892-1931) ο οποίος πίστευε ότι είχε ανακαλύψει την ύπαρξη μακροχρόνιων διακυμάνσεων της οικονομικής δραστηριότητας, κύκλων διάρκειας σαράντα περίπου ετών οι οποίοι περιέχουν τους κύκλους Ζιγκλάρ. Ο Σουμπέτερ υποστήριζε πως οι μακροχρόνιοι αυτοί κύκλοι αντιστοιχούν στις σημαντικότερες καινοτομίες.

Ο Σουμπέτερ δεν ήταν ποτέ ιδιαίτερα ακριβής στη χρονολόγηση του κύκλου Κοντράντιεφ. Παρά τις ενστάσεις που έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς, θα μπορούσαμε να ξεχωρίσουμε τους εξής κύκλους: ο 1^{ος} κύκλος Κοντράντιεφ (1785-1845) αντιστοιχεί στην πρώτη βιομηχανική επανάσταση, κύρια χαρακτηριστικά της οποίας ήταν η υδραυλική ενέργεια, η κλωστοϋφαντουργία και η σιδηρουργία. Ο 2^{ος} κύκλος Κοντράντιεφ (1845-1900) αντιστοιχεί στην εποχή του ατμού, του σιδηροδρόμου και του χάλυβα. Ο 3^{ος} κύκλος Κοντράντιεφ (1900-1950) χαρακτηρίζεται από την ηλεκτρική ενέργεια, τη χημική βιομηχανία και τον κινητήρα εσωτερική καύσης. Ο 4^{ος} κύκλος (1950-1990) επέδειξε την πετροχημική βιομηχανία, την ηλεκτρονική και την αεροναυπηγική. Συχνά λέγεται πως το 1990 ξεκίνησε ο 5^{ος} κύκλος του Κοντράντιεφ ο οποίος αντιστοιχεί στην εξέλιξη των ψηφιακών δικτύων, του λογισμικού και των καινούργιων μέσων μαζικής επικοινωνίας. Ο κύκλος αυτός αναμένεται να κλείσει γύρω στο 2020. Ωστόσο, δεν θα πρέπει κανείς να παίρνει κατά γράμμα τις προβλέψεις που προκύπτουν μέσα από αυτή τη θεωρία, μιας και δεν βασίζονται σε αδιάσειστα στατιστικά στοιχεία. Παρ' όλο αυτή η υπόθεση των κύκλων μας προσφέρει χρήσιμες τάξεις μεγέθους. Οι κύκλοι Κοντράντιεφ γίνονται όλο και πιο σύντομοι όσο διαδέχονται ο ένας τον άλλον. Ο 1^{ος} διήρκεσε εξήντα χρόνια. Οι επόμενοι διαρκούν, αντίστοιχα, πενήντα πέντε, πενήντα, σαράντα και τριάντα χρόνια, φαινόμενο που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «Επιτάχυνση της Ιστορίας».

Παρά τη σημαντική προσπάθεια που κατέβαλε ο Σουμπέτερ για να κατανοήσει και να ερμηνεύσει τη σημασία της κρίσης, εντούτοις, η προσπάθειά του απέτυχε παταγωδώς, καθώς η άποψή του ότι «η ανάκαμψη θα έρθει από μόνη της» δεν μπορεί παρά να εκληφθεί ως αμήχανη κοινοτοπία που στόχο έχει να παρηγορήσει όσους καταστράφηκαν «ολοσχερώς».

Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφέρουμε κάποια ακόμη πράγματα για την οικονομική σκέψη του μαρξιστή Κοντράντιεφ. Ο Ρώσος οικονομολόγος επιχείρησε να συνδέσει τους πολέμους με τις φάσεις ενός μακρού οικονομικού κύκλου, ο οποίος, πίστευε πως έχει διάρκεια πενήντα ετών. Σύμφωνα με την προσέγγισή του, η ανοδική φάση του κύκλου σηματοδοτεί εξωτερικούς πολέμους. Τα κράτη εξαιτίας των πτωτικών αποδόσεων, διαισθανόμενα τη βαθμιαία επιβράδυνση της οικονομικής ανάπτυξης, προχωρούν στην αναζήτηση νέων σφαιρών επιρροής και κέρδους προκειμένου, να μην επιτρέψουν την είσοδό τους στην καθοδική πορεία. Κάποιοι απ' τους πολέμους που, σύμφωνα με τον Κοντράντιεφ, ικανοποιούσαν το κριτήριο της αποδοτικότητας ήταν οι εξής: Βιομηχανική Επανάσταση τέλη 18^{ου} αιώνα – 1815, Ναπολεόντιοι Πόλεμοι (25 έτη), Ακμή στα μέσα του 19^{ου} αιώνα – 1871, Γαλλογερμανικός Πόλεμος (25 έτη), Παγκοσμιοποίηση τέλη 19^{ου} αιώνα – 1914, Α' Παγκόσμιος Πόλεμος (25 έτη).

Πράγματι αν «διαβάσει» κανείς τις χρονικές αποστάσεις μεταξύ των πολέμων είναι γύρω στα 43-56 έτη, γεγονός που επιβεβαιώνει σε ένα βαθμό τη θεωρία του Κοντράντιεφ. Αποδομητικά, ωστόσο, γι' αυτή, λειτουργεί το ότι ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος ξέσπασε 21 μόλις έτη από το τέλος του Α'.

Κατά την κάθοδο του κύκλου, οι κοινωνικές ομάδες διαβλέποντας τη συρρίκνωση της ισχύος τους προσπαθούν να αντιδράσουν και να διαφυλάξουν τα κεκτημένα τους. Αυτό έχει ως απόρροια την εκδήλωση κοινωνικών συγκρούσεων και αναστατώσεων οι οποίες απέχουν μεταξύ τους περίπου μια 50ετία και από τους προηγούμενους μεγάλους πολέμους το 1 /2 της περιόδου, δηλαδή γύρω στα 25 χρόνια.

Ενδεικτικά αναφέρουμε κάποια παραδείγματα από την παγκόσμια ιστορία: Ο Επταετής Πόλεμος που διεξήχθη από τη συμμαχία Αγγλίας-Πρωσίας τερματίστηκε το 1763. Η Γαλλική Επανάσταση ξέσπασε το 1789 (26 έτη αργότερα), ενώ οι Ναπολεόντιοι Πόλεμοι συνεχίζονται μέχρι το 1815 (52 έτη μετά τον Επταετή). Το 1848 ξεσπούν νέες κοινωνικές επαναστάσεις στη Γαλλία (33 έτη μετά το 1815). Το 1890 γίνεται ο Πόλεμος της Κριμαίας και το 1917 η Ρωσική Επανάσταση (27 έτη μετά).

Ακόμη, το 1945 τελειώνει ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Το 1968 γίνεται ο γαλλικός Μάης. Παρόμοιες εξεγέρσεις έχουμε στη Γερμανία, στις ΗΠΑ για τον πόλεμο του Βιετνάμ και στην Τσεχία για την εισβολή της ΕΣΣΔ (23 έτη μετά).

Ερμηνεύοντας κανείς με κάποια επιείκεια τις παραπάνω χρονικές αποστάσεις, είναι ενδεχόμενο να σημειώσει πως αυτές βρίσκονται σε σύγκλιση με τα διαστήματα

που προτείνει ο Κοντράντιεφ. Ωστόσο, θα συνιστούσε αφέλεια, αν επιχειρούσε κάποιος στο απώτερο μάλλον να προβλέψει κοινωνικές συγκρούσεις και εξεγέρσεις έχοντας ως αφετηρία τα παραπάνω ευρήματα.

Στην πραγματικότητα οι συμπτώσεις αυτές έχουν ως έρεισμα τις λεγόμενες «εκ των υστέρων» επινοήσεις και η ανάλυσή τους αφορά σε ενδεχόμενες κοινωνικές συμπεριφορές: Επί παραδείγματι, στην άνοδο του κύκλου, ένα κράτος είναι πιθανό να επιδιώξει τη σύγκρουση με κάποιο άλλο προκειμένου να επεκτείνει περαιτέρω τον άξονα της άμεσης επιρροής του· μπορεί, όμως, να προκρίνει και την επιλογή της αναβάθμισης της τεχνολογίας προκειμένου να αποτρέψει τις φθίνουσες αποδόσεις. Στην κάθοδο, τώρα, του κύκλου η επιλογή της σύγκρουσης μοιάζει αναπόδραστη, καθώς, μέσα σ' ένα τεταμένο κλίμα, είναι φυσικό, μία τάξη να ασκεί πίεση σε κάποια άλλη, προκειμένου να μείνει η ίδια αλώβητη από την επέλαση της κρίσης. Η τάση, βέβαια, αυτή, δηλαδή η μία τάξη να συμπιέζει την άλλη, μπορεί να προσλάβει, σύμφωνα με τη θεωρία του Σουμπέτερ, το χαρακτήρα μιας «δημιουργικής καταστροφής» ή να μετριαστεί μέσα από την επιλογή της κρατικής παρέμβασης· επιλογή που αποτελεί, δίχως υπερβολή, τον κεντρικό θεωρητικό άξονα της κεϋνσιανής θεωρίας.

Στο σημείο αυτό και λίγο πριν ολοκληρώσουμε τούτη την υποενότητα, δε θα ήταν άστοχο να παραθέσουμε μια σειρά από ιστορικά γεγονότα που μοιάζουν με τα μεγάλα κύματα του Κοντράντιεφ. Αυτά είναι τα κάτωθι:

- 1770-1800: Βιομηχανική Επανάσταση
- 1800-1815: Ναπολεόντιοι Πόλεμοι
- 1848: Κοινωνικές επαναστάσεις στην Ευρώπη
- 1850-1870: Οικονομική άνθηση
- 1870: Γαλλοπρωσικός Πόλεμος
- 1871: Κομμούνα των Παρισίων
- 1890-1910: Παγκόσμια άνθηση
- 1914: Α' Παγκόσμιος Πόλεμος
- 1917: Επανάσταση στη Ρωσία
- 1920-1929: Ραγδαία ανάπτυξη ΗΠΑ
- 1939-1945: Β' Παγκόσμιος Πόλεμος
- 1950-1960: Απελευθερωτικά κινήματα
- 1945-1975: Ραγδαία ανάπτυξη
- 1964: Πόλεμος Βιετνάμ

1968-1973: Φοιτητικές εξεγέρσεις σε ΗΠΑ, Ευρώπη

1980-2008: Παγκοσμιοποίηση

2003: Πόλεμος Ιράκ

2010: Κοινωνικές διαμαρτυρίες για την κρίση

Ο Κοντράντιεφ παρ' όλο που υπήρξε θερμός υποστηρικτής της μαρξιστικής θεωρίας, εντούτοις, τόλμησε να διατυπώσει την άποψη ότι και κατά το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας οι φθίνουσες αποδόσεις του κεφαλαίου θα εξακολουθήσουν· γεγονός, που θα οδηγήσει σε αλληπάλληλες κυκλικές κρίσεις, ακόμα και όταν θα έχει συντελεστεί η κρατικοποίηση όλων των μέσων παραγωγής. Όπως ήταν εύλογο, οι συγκεκριμένες απόψεις του Κοντράντιεφ, προκάλεσαν το μένος του Στάλιν, καθώς αμφισβητούσαν τον πυρήνα της σοσιαλιστικής-κομμουνιστικής ιδεολογίας και έρχονταν σε ευθεία αντιπαραβολή με την πεποίθηση των μαρξιστών ότι επί σοσιαλισμού οι κρίσεις θα εξαλειφθούν. Ο Κοντράντιεφ, τελικά, εξορίστηκε στη Σιβηρία απ' τον Γεωργιανό στρατάρχη και εκτελέστηκε απ' τον ίδιο το 1938, χωρίς, ωστόσο, να οπισθοχωρήσει. Αποκαταστάθηκε πενήντα χρόνια αργότερα, όντας σε απόλυτη «σύμπλευση» με τα δικά του «μεγάλα κύματα».

1.3. Θεωρίες των οικονομικών κρίσεων

Επιχειρώντας μια συνοπτική αναφορά στα κυριότερα στάδια συγκρότησης της σύγχρονης οικονομικής θεωρίας θα ξεκινούσαμε απ' το 1776· στη φάση αυτή θα συναντήσουμε τον Άνταμ Σμιθ, ο οποίος γράφει το εμβληματικό βιβλίο *Ο πλούτος των εθνών*. Έπονται οι κλασικοί Ρικάρντο, Μάλθους, Μαρξ και Μίλλ. Προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα δημιουργείται η Οριακή Σχολή «Μαρτζίναλιστική Επανάσταση». Την ίδια περίπου περίοδο κάνουν την εμφάνισή τους η «Ιστορική Σχολή» και η «Θεσμική Σχολή». Κατά τη δεκαετία του 1930, συντελείται η Κεϋνσιανή Επανάσταση. Μεταπολεμικά παρουσιάζεται η σχολή του Μονεταρισμού. Στις μέρες μας παρατηρείται η επικράτηση της λεγόμενης «νεοκλασικής σύνθεσης», στην οποία συνκεράννυνται εποικοδομητικά οι κεϋνσιανές και νεοκλασικές προσεγγίσεις.

Ας ξεκινήσουμε τον θεωρητικό μας περίπλου απ' την προσέγγιση της μαρξιστικής θεωρίας αναφορικά με τις οικονομικές κρίσεις, κάνοντας ταυτόχρονα και μια σύντομα, γόνιμη σύνδεση με τη σημερινή οικονομική κατάσταση, όπως τη βιώνει το σύνολο του ελληνικού λαού.

Η νέα διεθνής οικονομική κρίση του καπιταλισμού που τα τελευταία χρόνια πλήττει με ιδιαίτερη σφοδρότητα τις «περιφερειακές» οικονομίες της ευρωζώνης και την οποία ο ελληνικός λαός βιώνει με τραγικό τρόπο, φέρνει και πάλι στο προσκήνιο τη συζήτηση για τις αιτίες, τις συνέπειες και πάνω απ' όλα τις πολιτικές εξόδου από την κρίση. Ο Μαρξ ήταν ο πρώτος διανοητής που αναλύοντας σε βάθος τους νόμους κίνησης και τις αντιφάσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, προσδιόρισε τις βαθύτερες αιτίες, τις σύνθετες οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες και τη δυνατότητα οριστικής υπέρβασης των κρίσεων. Στο βασικό έργο της ζωής του, το Κεφάλαιο, αναλύοντας τους όρους παραγωγής, κυκλοφορίας και αναπαραγωγής του κοινωνικού κεφαλαίου, έκανε μεταξύ άλλων «ανατομία» των οικονομικών-κυκλικών κρίσεων, καθώς και της ιστορικής τάσης της καπιταλιστικής συσσώρευσης, προσδιορίζοντας τον «ιστορικά» παροδικό χαρακτήρα του καπιταλιστικού συστήματος.

Από τη δημοσίευση του Γ' τόμου του Κεφαλαίου, πέρασαν ήδη πάνω από εκατό χρόνια, στη διάρκεια των οποίων η μαρξιστική θεωρία των κρίσεων εμπλουτίστηκε και από άλλες μαρξιστικές και μη προσεγγίσεις (θεωρία «διαρθρωτικών» κρίσεων ή κύκλοι «Κοντράντιεφ», θεωρίες για τις «κλαδικές» κρίσεις, όπως ενεργειακή, πρώτων υλών, διατροφική, κρίση περιβάλλοντος κ.ά.). Ωστόσο η σημασία της ανάλυσης του Μαρξ, από μεθοδολογική και θεωρητική άποψη, παραμένει πάντα επίκαιρη και αποτελεί σημείο αναφοράς, ιδιαίτερα όταν μιλάμε για τις σύγχρονες οικονομικές κρίσεις. Εδώ θα περιοριστούμε στη συνοπτική παρουσίαση της «κλασικής» μαρξιστικής προσέγγισης για τις αιτίες, το χαρακτήρα και τις συνέπειες των οικονομικών κρίσεων.

Η δυνατότητα εμφάνισης των κρίσεων υπάρχει ως πιθανότητα ακόμα και από την απλή εμπορευματική παραγωγή με την εμφάνιση του χρήματος ως μέσου ανταλλαγής και πληρωμής. Ωστόσο αυτές γίνονται αναπόφευκτες μόνο στην αναπτυγμένη καπιταλιστική εμπορευματική παραγωγή.

Ιστορικά, όπως θ' αναλύσουμε και στην επόμενη υποενότητα, η πρώτη οικονομική κρίση ξέσπασε στην Αγγλία το 1825 και μεταγενέστερα και σε άλλες χώρες. Επίσης η πρώτη παγκόσμια οικονομική κρίση ξέσπασε το 1857 και αγκάλιασε τις κυριότερες τότε αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, ενώ στην πορεία επακολούθησαν και άλλες κρίσεις ανά 8-10 χρόνια. Οι πιο σημαντικές σε έκταση και

βάθος ήταν αυτές του 1882-83, του 1929-33, του 1973-74 και η τελευταία του 2009-10, που γενικά δεν έχει ξεπεραστεί και για ορισμένες χώρες της ευρωζώνης όπως οι Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία, κ.λπ., βαίνει επιδεινούμενη ως σήμερα. Υπάρχουν βέβαια πλήθος ακόμη τοπικές κρίσεις που θα μπορούσε να αναφερθούν, αλλά και μόνο οι παραπάνω αρκούν για να δείξουν ότι δεν πρόκειται για κάτι συμπτωματικό και να θέσουν το ερώτημα σχετικά με τις αιτίες τους.

Όπως έδειξε ο Μαρξ, η βαθύτερη αιτία των κρίσεων στον καπιταλισμό, βρίσκεται στο χαρακτήρα των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων και ειδικότερα στην αντίθεση ανάμεσα στον κοινωνικό χαρακτήρα της παραγωγής και στην ατομική ιδιοποίηση των αποτελεσμάτων της. Ειδικότερα, με την ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας στο πλαίσιο των καπιταλιστικών επιχειρήσεων, κάθε ατομική εργασία γίνεται ένας κρίκος στο σύνολο της κοινωνικής εργασίας και η ξεχωριστή παραγωγή γίνεται ένα τμήμα της συνολικής παραγωγής. Όμως, παρά τον κοινωνικό χαρακτήρα της παραγωγής, εξαιτίας της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής τα αποτελέσματά της τα ιδιοποιούνται οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής, οι καπιταλιστές, ενώ οι εργάτες παίρνουν μόνο τα αναγκαία μέσα ύπαρξης (στην καλύτερη περίπτωση την αξία της εργατικής τους δύναμης) με τη μορφή μισθού. Μοναδικός και απόλυτος σκοπός των καπιταλιστών είναι η παραγωγή και ιδιοποίηση υπεραξίας και σε συνέχεια κέρδους, που έχει ως πηγή την απλήρωτη εργασία των μισθωτών εργατών.

Από τη βασική αντίθεση του καπιταλισμού, προκύπτουν μια σειρά παράγωγες αντιθέσεις, οι οποίες αποτελούν μορφές εκδήλωσης της βασικής και οι οποίες οδηγούν την καπιταλιστική οικονομία σε κρίσεις υπερπαραγωγής (Μαρξ, Κ. μτφ .Τριανταφύλλου, Σ. .,(2012). Ειδικότερα, μια από τις κυριότερες μορφές εκδήλωσης της βασικής αντίθεσης, είναι η αντίθεση μεταξύ «παραγωγής και κατανάλωσης». Επειδή ο σκοπός της καπιταλιστικής παραγωγής είναι η επίτευξη του μέγιστου κέρδους, υπάρχει τάση για απεριόριστη αύξηση της παραγωγής. Ωστόσο η απορρόφησή της προσκρούει στα περιορισμένα όρια της αγοραστικής δύναμης των εργατών και των λαϊκών στρωμάτων. Όπως επισημαίνει ο Μαρξ, «όσο πιο πολύ αναπτύσσεται η παραγωγική δύναμη, τόσο πιο πολύ η δύναμη αυτή έρχεται σε αντίθεση με τα στενά πλαίσια που καθορίζουν οι σχέσεις κατανάλωσης».

Πολλοί, μεταξύ αυτών και αρκετοί μαρξιστές, αποδίδουν την κύρια αιτία των κρίσεων στην «υποκατανάλωση» των μαζών. Ωστόσο, αν θεωρήσουμε την

κατάσταση «υποκατανάλωσης» ως αυτοτελή αιτία, βγαίνει το συμπέρασμα ότι οι κρίσεις πρέπει να έχουν χρόνιο και αδιάκοπο χαρακτήρα, ενώ στην πραγματικότητα αποτελούν μια φάση του κύκλου της κεφαλαιοκρατικής αναπαραγωγής μετά τη φάση της «ανόδου», όπως θα δούμε στη συνέχεια. Ο Λένιν, ασκώντας κριτική στις θεωρίες της «υποκατανάλωσης», τόνιζε ότι «η υποκατανάλωση (που εξηγεί τάχα τις κρίσεις) υπήρχε στα πιο διαφορετικά οικονομικά καθεστώτα, ενώ οι κρίσεις αποτελούν χαρακτηριστικό γνώρισμα μόνον ενός καθεστώτος – του κεφαλαιοκρατικού».

Μια άλλη μορφή εκδήλωσης της βασικής αιτίας των κρίσεων είναι η αντίθεση μεταξύ της οργάνωσης της παραγωγής στο πλαίσιο των ξεχωριστών επιχειρήσεων και της αναρχίας στην παραγωγή στο σύνολο της κοινωνίας, η οποία δημιουργεί δυσαναλογίες και ανισομέρειες στην ανάπτυξη κλάδων και τομέων με τεράστιο κοινωνικό κόστος. Η αδυναμία αναλογικής και ισόρροπης ανάπτυξης, οφείλεται στην ατομική ιδιοκτησία των βασικών μέσων παραγωγής που κάνει αδύνατο το σχεδιασμό σε κοινωνική κλίμακα, γι' αυτό και οι διάφορες ρυθμίσεις για μείωση των δυσαναλογιών στα πλαίσια του κρατικού παρεμβατισμού έχουν περιορισμένα αποτελέσματα.

Ακόμη μία μορφή εκδήλωσης της βασικής αιτίας των κρίσεων, είναι η αντίθεση μεταξύ «σκοπού και μέσου» της καπιταλιστικής παραγωγής. Η επιδίωξη απόσπασης όλο και μεγαλύτερης υπεραξίας και τελικά κέρδους, οδηγεί τους καπιταλιστές σε τεχνολογικές και οργανωτικές καινοτομίες και στη συγκέντρωση της παραγωγής σε μεγαλύτερες μονάδες για τη δημιουργία «οικονομιών κλίμακας» και απόκτησης μονοπωλιακού πλεονεκτήματος. Ωστόσο, η συγκέντρωση και συγκεντροποίηση της παραγωγής και κεφαλαίου, αυξάνει την οργανική του σύνθεση. Δηλαδή, μειώνει την αναλογία «μεταβλητού κεφαλαίου» (ζωντανή εργασία) σε σχέση με το «σταθερό» (υλοποιημένη εργασία στα μέσα παραγωγής) και οδηγεί σε μείωση του μέσου ποσοστού του κέρδους. Η συγκεκριμένη διαδικασία επιτείνεται λόγω επιβράδυνσης της περιστροφής του κοινωνικού κεφαλαίου, εξαιτίας της αύξησης του «σταθερού» τμήματος και της αυξανόμενης δυσκολίας ρευστοποίησης των εμπορευμάτων. Σαν αποτέλεσμα μειώνεται η ετήσια μάζα υπεραξίας που ιδιοποιείται κάθε ξεχωριστό κεφάλαιο και κατά προέκταση μειώνεται και το μέσο ποσοστό κέρδους.

Η πτώση του μέσου ποσοστού κέρδους αποδυναμώνει με τη σειρά της το κίνητρο «διευρυμένης αναπαραγωγής» και ενισχύει την τάση εντατικότερης εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης, με την απόσπαση μεγαλύτερης υπεραξίας (απόλυτης και σχετικής), μειώνοντας παράλληλα την αγοραστική δύναμη των εργατών και δυσκολεύοντας τη διάθεση της παραγωγής. Έτσι, ενώ οι παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας έχουν τη δυνατότητα παραγωγής περισσότερων αγαθών (αξιών χρήσης) για την κοινωνία, σε σχέση με τις ανάγκες του κεφαλαίου (μιας προκαταβεβλημένης αξίας που πρέπει αέναα να αυτοαυξάνεται), αποτελούν τελικά εμπόδιο. Με άλλα λόγια, ο «σκοπός» της καπιταλιστικής παραγωγής έρχεται σε αντίθεση με το «μέσο». Το υπερ-συσσωρευμένο κεφάλαιο που δεν μπορεί να παράγει κέρδος, σηματοδοτεί την κρίση, δηλαδή διακοπή ή μείωση της παραγωγής. Η αντικειμενική δυνατότητα αύξησης της κοινωνικής παραγωγής, έρχεται σε αντίθεση με τα στενά όρια του σκοπού της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής, την αύξηση της αξίας του υπάρχοντος κεφαλαίου.

Τέλος, μια επιπρόσθετη μορφή εκδήλωσης της βασικής αιτίας των κρίσεων, είναι σε κοινωνικό επίπεδο η αντίθεση μεταξύ εργατικής και αστικής τάξης. Η αντίθεση αυτή εκφράζεται στο γεγονός ότι σε συνθήκες κρίσης επιδεινώνεται η θέση της εργατικής τάξης η οποία εξαθλιώνεται «σχετικά» και «απόλυτα». Αυξάνει κατακόρυφα η ανεργία, ενώ μένουν ακινητοποιημένα σημαντικά μέσα παραγωγής. Πολλά εμπορεύματα παραμένουν απούλητα και καταστρέφονται, ενώ η μεγάλη μάζα των μισθωτών και τα ευρύτερα λαϊκά στρώματα ζουν στη φτώχεια και στην ανέχεια. Η ταξική πάλη σε συνθήκες κρίσης οξύνεται με τις αντιστάσεις, διαμαρτυρίες και κοινωνικές συγκρούσεις ανάμεσα στην εργατική και την αστική τάξη, ενώ έρχεται πιο καθαρά στο προσκήνιο η ιστορική αναγκαιότητα υπέρβασης του καπιταλιστικού συστήματος, ως ριζικού τρόπου υπέρβασης των κρίσεων.

Η διαδικασία της καπιταλιστικής αναπαραγωγής έχει κυκλικό χαρακτήρα, περνώντας από τέσσερις διακριτές φάσεις. Την κρίση, ύφεση, αναζωογόνηση, άνοδο, και κατόπιν εκ νέου τη νέα κρίση, κοκ. Ο καπιταλιστικός κύκλος είναι διαδικασία «κίνησης» της καπιταλιστικής οικονομίας από τη μια κρίση υπερπαραγωγής στην άλλη. Η «κρίση» αποτελεί την κύρια φάση του κύκλου στη διάρκεια της οποίας αποκαθίστανται έστω και προσωρινά, οι διαταραγμένες αναλογίες της κοινωνικής παραγωγής. Τα πρώτα σημάδια της κρίσης είναι οι δυσκολίες διάθεσης των

παραχθέντων εμπορευμάτων. Αυξάνει η ζήτηση πιστωτικού κεφαλαίου και ανεβαίνουν τα επιτόκια. Βαθμιαία η κρίση αγκαλιάζει όλες τις σφαίρες της οικονομίας. Ο καπιταλιστικός ανταγωνισμός οξύνεται. Η παραγωγή πέφτει, η ανεργία αυξάνει, μειώνεται η αγοραστική δύναμη των εργατών, εντείνεται η εκμετάλλευση των εργαζόμενων με εντατικοποίηση της εργασίας και περικοπές μισθών. Η φάση της κρίσης διαρκεί 6-12 μήνες, ορισμένες φορές και περισσότερο, ανάλογα με τις ιδιομορφίες της συγκεκριμένης κρίσης και τις εθνικές ιδιαιτερότητες.

Τη φάση της κρίσης ακολουθεί η «ύφεση», όπου η παραγωγή κινείται σε χαμηλά επίπεδα. Επέρχεται βαθμιαία μείωση αποθεμάτων (υπερπαραγωγή εμπορευμάτων), λόγω φυσικής απαξίωσης, είτε λόγω πτώσης τιμών. Πολλές επιχειρήσεις κλείνουν, οι εξαγορές και συγχωνεύσεις εντείνονται, συντελείται τεχνολογικός εκσυγχρονισμός της παραγωγής. Βαθμιαία η ρευστοποίηση εμπορευμάτων αυξάνει και σταματά η πτώση των τιμών. Τη φάση της ύφεσης διαδέχεται η «αναζωογόνηση», όπου επιταχύνεται η ανανέωση του παγίου κεφαλαίου, αυξάνει η παραγωγικότητα εργασίας και το κινήγι του κέρδους. Η ανάπτυξη της υποδιαίρεσης I (όπως αποκαλεί ο Μαρξ την παραγωγή μέσω παραγωγής), συνοδεύεται από αύξηση της απασχόλησης, αύξηση εργατικών μισθών, αύξηση καταναλωτικής ζήτησης και αντίστοιχα της παραγωγής της υποδιαίρεσης II (της παραγωγής ειδών κατανάλωσης). Ο όγκος παραγωγής φθάνει στα επίπεδα πριν από την κρίση. Τη φάση της αναζωογόνησης διαδέχεται η φάση της «ανόδου», η οποία χαρακτηρίζεται από αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής. Αυξάνει η ζήτηση πιστωτικού (δανειακού) κεφαλαίου και το ύψος των κερδών. Αυξάνει η τιμή των μετοχών και χρηματοπιστωτικών «προϊόντων», καθώς και η χρηματιστηριακή κερδοσκοπία. Διευρύνονται παράλληλα οι διαστάσεις της παραγωγής και δημιουργούνται οι υλικοί όροι μιας νέας κρίσης υπερπαραγωγής

Μια σημαντική διάσταση της θεωρίας του Μαρξ για τις κρίσεις αφορά τον «εξυγιαντικό ρόλο» των οικονομικών κρίσεων στη λειτουργία του καπιταλιστικού συστήματος, για όσο αυτό εξακολουθεί να υπάρχει. Αυτό συμβαίνει, όπως ήδη σημειώθηκε, λόγω της αποκατάστασης, έστω και προσωρινά, των διαταραγμένων αναλογιών της παραγωγής, που πετυχαίνεται μέσω της κρίσης. Η καταστροφή των συσσωρευμένων μη κερδοφόρων κεφαλαίων, δημιουργεί ένα ευρύ πεδίο δράσης και κερδοφορίας για τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις που επιβιώνουν, θέτοντας έτσι τις προϋποθέσεις για μια νέα άνοδο.

Υπάρχουν δυο βασικοί τρόποι με τους οποίους οι καπιταλιστές που επιβιώνουν επωφελούνται από την καταστροφή κεφαλαίων στη διάρκεια της κρίσης. Πρώτα, το κλείσιμο επιχειρήσεων, ρίχνοντας ένα μεγάλο κομμάτι της εργατικής τάξης στην ανεργία, αυξάνει τον ανταγωνισμό των εργατών για δουλειά επιτρέποντας στο κεφάλαιο να χαμηλώνει τους μισθούς. Αυτό δημιουργεί ευνοϊκούς όρους για αυξημένη κερδοφορία στην αρχή του νέου κύκλου, επιτρέποντας να ξεκινήσει εκ νέου η συσσώρευση του κεφαλαίου.

Κατά δεύτερο λόγο, η κρίση απαξιώνει τα περιουσιακά στοιχεία των επιχειρήσεων, τα οποία στη φάση της ανόδου φουσκώνουν υπερβολικά. Ένας καπιταλιστής στα πρόθυρα της χρεοκοπίας όμως θα είναι διατεθειμένος να πουλήσει σε ακόμη πιο εξευτελιστικές τιμές κεφαλαιουχικά στοιχεία, τμήματα της επιχείρησης, μετοχές, κ.λπ., ώστε να αποσβέσει τα χρέη του. Αυτό αποτελεί μια πρόσθετη πηγή κερδοφορίας για τους εναπομένοντες καπιταλιστές. Με αυτό τον τρόπο, οι κρίσεις δίνουν ισχυρή ώθηση στο σχηματισμό των μονοπωλίων, που κυριαρχούν πλέον στην αγορά.

Τελικά, η καπιταλιστική οικονομία φτάνει έτσι σε ένα νέο σημείο εκκίνησης (Μπογιόπουλος, Ν.(2011). Όπως λέει ο Μαρξ, «Η στασιμότητα της παραγωγής θα έχει έτσι προετοιμάσει –μέσα σε καπιταλιστικά όρια– μια επακόλουθη επέκταση της παραγωγής. Και έτσι ο κύκλος ξεκινά εκ νέου την πορεία του » – τίθεται η βάση για μια νέα επέκταση, αλλά πάντα με ένα τεράστιο ανθρώπινο και κοινωνικό κόστος, από τις καταστροφές που έχει εν τω μεταξύ επιφέρει η κρίση.

Σύμφωνα, τώρα, με την οριακή θεωρία, η ανταλλακτική αξία ενός προϊόντος ορίζεται από τη χρησιμότητα της τελευταίας διαθέσιμης μονάδας του. Η θεωρία αυτή, η οποία αναπτύχθηκε κατά τη δεκαετία του 1870, ήταν αποτέλεσμα της εργασίας τριών οικονομολόγων, του Άγγλου Γουίλιαμ Στάνλεϊ Τζέβονς, του Γάλλου Λεόν Βαλρά και του Αυστριακού Καρλ Μένγκερ και είχε τόση επίδραση στην οικονομική σκέψη ώστε χαρακτηρίστηκε ως οριακή επανάσταση και κυριάρχησε τις τελευταίες τρεις δεκαετίες του 19ου αι. οδηγώντας (με τις εργασίες του Άλφρεντ Μάρσαλ) στον σχηματισμό της νεοκλασικής σχολής.

Με την εργασία των τριών οικονομολόγων παρακάμφθηκε το πρόβλημα της αξίας, το οποίο απασχολούσε την κλασική οικονομική σχολή, με την έννοια της οριακής χρησιμότητας, στην οποία καθένας από τους τρεις επιστήμονες έδωσε διαφορετική

ονομασία: ο Τζέβονς την αποκαλούσε «τελική χρησιμότητα», ο Μένγκερ «λιγότερη σημαντική από τις ικανοποιήσεις» και ο Βαλρά «σπανιότητα» ή «εντατική χρησιμότητα» ή «ένταση της τελευταίας ικανοποιούμενης ανάγκης».

Βασικό εργαλείο ήταν η οριακή ανάλυση, δηλαδή η χρήση του διαφορικού λογισμού των μαθηματικών για την αναζήτηση της αξίας της τελευταίας μονάδας ενός αγαθού, και όχι του συνόλου. Με αυτό τον τρόπο απαντήθηκε το παράδοξο της χρησιμότητας που απασχολούσε τους κλασικούς, δηλαδή η διαπίστωση ότι, για παράδειγμα, το νερό έχει ελάχιστη ανταλλακτική αξία, αν και είναι απαραίτητο για την επιβίωση (και για πολλές άλλες χρήσεις), ενώ το διαμάντι έχει τεράστια ανταλλακτική αξία, αν και δεν έχει ιδιαίτερη πρακτική χρησιμότητα. Η απάντηση ήταν ότι η ανταλλακτική αξία ενός αγαθού καθορίζεται όχι από την ολική χρησιμότητά του, δηλαδή από τη χρησιμότητα όλης της διαθέσιμης ποσότητας, αλλά από την οριακή χρησιμότητα, δηλαδή από τη χρησιμότητα της τελευταίας μόνο ποσότητας του αγαθού αυτού, το οποίο (όπως το διαμάντι και το νερό) μπορεί να είναι είτε σπάνιο είτε υπεράφθονο. Αυτή η αξία αντανακλάται στη μοναδική τιμή ισορροπίας που διαμορφώνεται στην αγορά και η οποία ικανοποιεί ταυτόχρονα τους αγοραστές και τους πωλητές ή, για την ακρίβεια, τον οριακό ή τελευταίο πωλητή και αγοραστή. Δημιουργήθηκε έτσι η υποκειμενική θεωρία για την αξία, σε αντίθεση με τις κλασικές αντικειμενικές θεωρίες, όπως ήταν η εργασιακή ή, αλλιώς, θεωρία του κόστους παραγωγής· ονομάστηκε έτσι επειδή αναζητούσε την αξία με βάση μια υποκειμενική, ψυχολογική εκτίμηση από την πλευρά της ζήτησης και όχι με βάση αντικειμενικούς παράγοντες από την πλευρά της προσφοράς. Η μεταβολή αυτή είχε ιδιαίτερη σημασία, ενώ επιπλέον απάλλαξε την αναζήτηση της αξίας από την ενοχλητική για τις κυρίαρχες τάξεις παράμετρο της εργασίας, δηλαδή ότι η αξία δημιουργείται από την εργασία, άποψη την οποία υποστήριξε όχι μόνο ο επαναστάτης Καρλ Μαρξ, αλλά και οι συντηρητικοί κλασικοί οικονομολόγοι.

Η θεσμική σχολή προέκυψε απ' την ανάγκη ανάδειξης της σημασίας των θεσμών στη λειτουργία της οικονομίας και έχει ως βασικούς θεμελιωτές της τον Veblen και τον John Commons. Στηλιτεύοντας τη νεοκλασική μεθοδολογία, η θεσμική σχολή υποστηρίζει ότι η οικονομία γνωρίζει συνεχείς και ραγδαίες μεταβολές και εξελίσσεται με το πέρασμα του χρόνου, γεγονός που έχει ως απόρροια την επικράτηση της κίνησης και όχι της ισορροπίας. Η κρατική παρέμβαση είναι επιβεβλημένη για την προσαρμογή των διαφορετικών θεσμών στις συνεχώς

μεταβαλλόμενες συνθήκες της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας. Κοντολογίς, οι θιασώτες της θεσμικής σχολής προτείνουν την υιοθέτηση μιας ολιστικής μεθοδολογίας που δε θα παραγνωρίζει τη σημασία που διαδραματίζουν στην εμφάνιση των οικονομικών φαινομένων οι οικονομικοί, κοινωνικοί και πολιτικοί παράγοντες. Η προσέγγιση αυτή βρίσκεται στον αντίποδα της «μηχανιστικής» νεοκλασικής αντίληψης. Μετά το 1950 στο προσκήνιο ήλθαν οι νεοθεσμικοί που επικέντρωσαν τη προσοχή τους σε επιμέρους στοιχεία των θεσμικών μηχανισμών της κοινωνίας, όπως είναι τα συμβόλαια και τα δικαιώματα ιδιοκτησίας.

Ο μονεταρισμός που θ' αμφισβητήσει έντονα, όπως θα δούμε παρακάτω τον κεϋνσιανισμό, είναι η θεωρία σύμφωνα με την οποία, η αύξηση της ποσότητας του χρήματος σε μια οικονομία, με κρατική παρέμβαση μέσω δημοσιονομικής ή νομισματικής πολιτικής, οδηγεί τελικά σε άνοδο των τιμών και αύξηση του πληθωρισμού. Θεωρείται ότι η διακύμανση στην προσφορά χρήματος έχει επίδραση στο πραγματικό παραγόμενο προϊόν μόνο βραχυπρόθεσμα, ενώ μακροπρόθεσμα επηρεάζει μόνο το επίπεδο των τιμών. Επιπρόσθετα, η μονεταριστική εκδοχή της μακροοικονομικής θεωρίας συνδέει τις διακυμάνσεις στον οικονομικό κύκλο με το ρυθμό επέκτασης της ποσότητας χρήματος, ερμηνεύοντας τους κύκλους ύφεσης/ανάπτυξης ως ένα κατεξοχήν νομισματικό (χρηματικό) φαινόμενο.

Ουσιαστικά μπορούμε να πούμε ότι το μονεταριστικό μοντέλο αποτελεί σύνθεση κεϋνσιανισμού και κλασικών οικονομικών. Ένα από τα χαρακτηριστικά των κλασικών οικονομικών είναι η πεποίθηση για τη λεγόμενη «ουδετερότητα του χρήματος». Θεωρείται ότι τα άτομα δεν έχουν τη λεγόμενη «ψευδαίσθηση του χρήματος», αλλά αντίθετα ενδιαφέρονται για την πραγματική αγοραστική δύναμη του εισοδήματός τους, και όχι για το ονομαστικό εισόδημα σε απόλυτο αριθμό χρηματικών μονάδων. Για παράδειγμα, τα άτομα προτιμούν αύξηση μισθών 6% και πληθωρισμό 4% (πραγματική αύξηση 2%) παρά αύξηση μισθών 8% και πληθωρισμό 10% (πραγματική μείωση -2%). Ο μονεταρισμός ερμηνεύει τα εμπειρικά (ιστορικά) δεδομένα κατά τρόπο που δείχνει ότι τα άτομα ή τελοσπάντων η οικονομία αθροιστικά συμπεριφέρεται σύμφωνα με το κεϋνσιανό υπόδειγμα βραχυπρόθεσμα και σύμφωνα με το κλασικό υπόδειγμα μακροπρόθεσμα.

Τη δεκαετία του '60 η συζήτηση πάνω σε αυτά τα ζητήματα έφερε σε αντιπαράθεση τους *μονεταριστές* από τη μία, με κύριο εκπρόσωπο τον Μίλτον Φρίντμαν και τους *κεϋνσιανούς* από την άλλη. Αργότερα, τις δεκαετίες '70 και '80, η αντιπαράθεση απόψεων μετατοπίστηκε αντίστοιχα μεταξύ της λεγόμενης νέας κλασικής σχολής (από την οποία γίνεται η παραδοχή ορθολογικών προσδοκιών και ότι οι αγορές πάντοτε ισορροπούν) και των λεγόμενων *νέο-κεϋνσιανών* (κινούνται στην κεϋνσιανή παράδοση αλλά επιδιώκουν την καλύτερη μικροοικονομική θεμελίωση της κεϋνσιανής θεωρίας μετά την κριτική που δέχθηκε από τη νέα-κλασική σχολή, ενώ κύρια διαφοροποίηση τους από τα νέα-κλασικά οικονομικά είναι ότι δέχονται την πιθανότητα αποτυχίας της αγοράς και άκαμπτων μισθών).

Οι ιδέες αυτές άσκησαν μεγάλη επίδραση στις οικονομίες του πλανήτη όλες τις μεταπολεμικές δεκαετίες μέχρι και σήμερα. Κατά τις δεκαετίες '50 και '60 η κεντρική τράπεζα των ΗΠΑ και άλλες κεντρικές τράπεζες δυτικών χωρών βάσιζαν τη νομισματική τους πολιτική στην προσπάθεια καθορισμού του επιτοκίου. Κατά τη δεκαετία '70 και έκτοτε η επικράτηση του μονεταρισμού στην επίσημη πολιτική των κεντρικών τραπεζών είναι απόλυτη, οι οποίες πλέον «αγνοούν» το επιτόκιο και θέτουν στόχους ως προς το ρυθμό αύξησης της προσφοράς χρήματος. Κατά τη δεκαετία του '80 και αργότερα τα πραγματικά στοιχεία δεν επιβεβαίωσαν επαρκώς τις προβλέψεις του μονεταριστικού μοντέλου. Η δεκαετία του '90 ήταν δεκαετία επιτάχυνσης των τεχνολογικών βελτιώσεων, πολιτικών αλλαγών στον πλανήτη και μεγάλων ανόδων και εξίσου μεγάλων πτώσεων στα χρηματιστήρια. Αλλά οι οικονομίες γενικά αναπτύχθηκαν και ο πληθωρισμός ήταν ελεγχόμενος. Κατά τη δεκαετία 2001 - 2010 οι υπεύθυνοι για την οικονομική πολιτική των κεντρικών τραπεζών δεν προέβλεψαν τον αυξανόμενο σημαντικό ρόλο των επενδυτικών τραπεζών και των hedge funds στο παγκόσμιο χρηματοοικονομικό σύστημα, το οποίο είχε επεκταθεί και ταυτόχρονα είχε καταστεί ευάλωτο, με συμμετοχή κεφαλαίων εκτός του κανονιστικού πλαισίου για τις παραδοσιακές εμπορικές τράπεζες. Η κρίση που ακολούθησε τη βραχύτητα ρευστότητας του τραπεζικού συστήματος των ΗΠΑ κατέστησε αναγκαία την κυβερνητική παρέμβαση για άμεση παροχή χρηματικών κεφαλαίων, φέρνοντας το μονεταριστικό υπόδειγμα σε δεύτερη μοίρα, αλλά και φόβους για αποσταθεροποίηση της οικονομίας και αύξηση του πληθωρισμού. Φόβοι όμως που κρίνονται ως δευτερεύουσας σημασίας σε σχέση με την προσπάθεια των κυβερνήσεων, κεντρικών τραπεζών και άλλων κέντρων λήψης αποφάσεων για την

αντιμετώπιση της παρατεταμένης ύφεσης της παγκόσμιας οικονομίας που ξεκίνησε το 2007 και συνεχίστηκε τουλάχιστον μέχρι το 2010. Για παράδειγμα στις ΗΠΑ ο μονεταριστής κεντρικός τραπεζίτης του FED Alan Greenspan αντικαταστάθηκε από τον νεο-κεϋνσιανό Ben Bernanke.

Ο Κεϋνσιανισμός, που αποκλήθηκε έτσι λόγω της μεγάλης συμβολής του Κένυς στη διαμόρφωσή του, θεωρούσε ως βασική αιτία της ύφεσης την κατάρρευση της συνολικής ζήτησης λόγω της απώλειας εμπιστοσύνης των νοικοκυριών. Τα περισσότερα νοικοκυριά, επειδή φοβούνταν περαιτέρω επιδείνωση της οικονομίας κατακρατούσαν το εισόδημά τους, δεν καταλάωναν με αποτέλεσμα να πολλαπλασιαστεί η ύφεση και η ανεργία. Αυτό προκάλεσε το λεγόμενο *παράδοξο της φειδούς*, καθώς από τη μία ήταν συνετή πράξη απ' την πλευρά των νοικοκυριών η διακράτηση των διαθεσίμων, απ' την άλλη αυτή η στάση οδηγούσε σε κατακόρυφη πτώση της ζήτησης και σε ακόμη μεγαλύτερη ύφεση.

Ο Κένυς στο βιβλίο του *Γενική θεωρία απασχόλησης, τόκου και χρήματος*, κάνει λόγο για τη ριζική ανατροπή του αρνητικού κλίματος μέσω της έμφασης που οφείλει να δώσει μια κυβέρνηση στην τόνωση της ζήτησης. Αυτό θα επιτευχθεί με την μαζική αύξηση των δημοσίων επενδύσεων, που θα ενισχύσουν τα χαμηλά εισοδήματα, θα «σπάσουν» την ανεργία και θα πείσουν τους επιχειρηματίες να ξαναρχίσουν τις ιδιωτικές επενδύσεις, βοηθώντας την οικονομία να επιστρέψει εκ νέου στην ισορροπία.

Εξέχων ρόλο στη διάδοση και στον εμπλουτισμό της συγκεκριμένης θεωρίας διαδραμάτισε ο R. Rahn, ο οποίος επινόησε την έννοια του πολλαπλασιαστή, αλλά κυρίως ο Πολωνός μαρξιστής Καλέτσκι που, πρώτος απ' όλους, διείδε τη σημασία του πολλαπλασιαστή. Στο Υπόδειγμα του Καλέτσκι, οι εργάτες δαπανούν όλο τους το μισθό στην αγορά καταναλωτικών αγαθών, γεγονός που εκτινάσσει στα ύψη τον «πολλαπλασιαστή», ενισχύοντας, ταυτόχρονα την παραγωγή και την απασχόληση. Το ίδιο δε συμβαίνει με τους καπιταλιστές, οι οποίοι, όταν αυξάνουν τη ζήτησή τους αγοράζουν ως επί το πολύ από έναν άλλον καπιταλιστή. Έτσι η κατανάλωση του ενός είναι κέρδος του άλλου και κατά συνέπεια η αθροιστική καπιταλιστική αποταμίευση δε μεταβάλλεται. Η σημασία του Υποδείγματος Καλέτσκι συνοψίζεται, θα λέγαμε, στην περίφημη φράση του ίδιου ότι «οι εργάτες καταναλώνουν ό, τι κερδίζουν, ενώ οι καπιταλιστές κερδίζουν ό, τι καταναλώνουν».

Αναφερόμενος στις οικονομικές διακυμάνσεις μίλησε για την έννοια του «επιταχυντή». Συγκεκριμένα, θεωρούσε ότι αν θεωρήσουμε ότι τα κέρδη τα οποία πραγματοποιεί ο καπιταλιστής είναι ευθέως ανάλογα με το κεφάλαιο που διαθέτει, η προσδοκία ότι η παραγωγή στο μέλλον θ' ανέβει τον οδηγεί ν' αυξήσει τώρα το κεφάλαιό του με το οποίο θα παράγει το αυξημένο προϊόν. Εάν το κεφάλαιο αυξάνεται ανάλογα με την αύξηση του προϊόντος, τότε οι νέες επενδύσεις αυξάνουν το προϊόν ακόμη περισσότερο και αυτό επιταχύνει περαιτέρω την επενδυτική δραστηριότητα. Πρόκειται για την ανοδική φάση παραγωγής και κατανάλωσης. Στην αντίθετη περίπτωση, όταν δηλαδή παρατηρείται ανεπαρκής συσσώρευση νέου κεφαλαίου, η παραγωγή δε θα σημειώσει άνοδο, η ζήτηση θα ανακοπεί βίαια και οι επενδύσεις θα γνωρίσουν περαιτέρω απομείωση παρασύροντας το προϊόν σε έναν καθοδικό κύκλο.

Όπως γίνεται φανερό απ' τη θεωρία του Καλέτσκ, οι οικονομικές διακυμάνσεις είναι δυνατό ν' αποφευχθούν με το να τεθεί σε κίνηση ο πολλαπλασιαστής. Αυτό θα επισυμβεί είτε μέσα από την αποφασιστική ενίσχυση των εργατικών μισθών που θα διοχετευτούν, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, κατευθείαν στην κατανάλωση είτε μέσα από τις κρατικές επενδύσεις που θα έρθουν να καλύψουν την ελλειμματική λειτουργία των ιδιωτικών.

Η συνεισφορά του Καλέτσκ στην οικοδόμηση της κεϋνσιανής θεωρίας, την οποία και ανακάλυψε μέσα από μια μαρξιστική ανάλυση της οικονομίας, είναι μεγάλη. Πρώτος παρατήρησε πως σε μία περίοδο ύφεσης δε θα πρέπει να προκρίνεται η επιλογή της αποταμίευσης, καθώς αυτή δε βοηθά στην ανάπτυξη της οικονομικής δραστηριότητας.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι καθοριστικής σημασίας για την αποκατάσταση του Καλέτσκ, του οποίου η συνεισφορά μέχρι τη δεκαετία του 1950 δεν είχε αναγνωριστεί, υπήρξαν οι παρεμβάσεις του Joan Robinson. Συχνά, πολλοί μελετητές ιδιοποιούνταν δικές του εργασίες εκμεταλλευόμενοι το γεγονός ότι ο Καλέτσκ συνέγραφε τις μελέτες του κατά κύριο λόγο στα πολωνικά.

Την ίδια περίοδο εμφανίζεται η λεγόμενη «Εξίσωση του Cambridge» με την οποία ξεκινά μια μεγάλη συζήτηση για την ποσοτική θεωρία του χρήματος· θεωρία που αδυνατεί να ερμηνεύσει σε ικανοποιητικό βαθμό τη συμπεριφορά των νοικοκυριών.

Πιο συγκεκριμένα, οι οικονομολόγοι του Cambridge κάνουν λόγο, ή καλύτερα, επινοούν τις *προτιμήσεις ρευστότητας*: προσπαθούν, δηλαδή, να κατανοήσουν και να ερμηνεύσουν τι κάνει τους ανθρώπους να θέλουν να έχουν χρήματα επάνω τους. Η προτίμηση ρευστότητας εξαρτάται θετικά από τις συναλλαγές και αρνητικά από το επιτόκιο που εκπροσωπεί το κόστος ευκαιρίας στη διακράτηση χρήματος. Το καινούργιο, ωστόσο, ζήτημα που έθεσαν οι οικονομολόγοι είναι ότι ο κόσμος, στη συντριπτική του πλειονότητα, επιζητά να κρατά τα χρήματά του σε ρευστό και όχι σε καταθέσεις σε έκρυθμες καταστάσεις, σε καταστάσεις αβεβαιότητας: μια τέτοια κατάσταση είναι για παράδειγμα όταν οι πολίτες κυριαρχούνται απ' τον φόβο ότι θα καταρρεύσει το τραπεζικό σύστημα.

Γενικότερα, όσο μεγαλύτερος είναι ο φόβος ότι θα καταρρεύσει το τραπεζικό σύστημα, τόσο μεγαλύτερη είναι η τάση του κόσμου να διακρατά τα χρήματά του σε ρευστό. Αυτό, μοιραία οδηγεί την οικονομία σε στασιμότητα και κατ' επέκταση σε ύφεση. Προκειμένου να αποσοβηθεί αυτός ο κίνδυνος θεωρείται απαραίτητη η δράση της Κεντρικής Τράπεζας: η τελευταία για να άρει το διάχυτο κλίμα αβεβαιότητας που επικρατεί στις συνειδήσεις των πολιτών, οφείλει, αφενός να μειώσει τα επιτόκια και αφετέρου να αυξήσει την προσφορά χρήματος.

«Οι προτιμήσεις ρευστότητας» κατείχαν την πρωτοκαθεδρία στη διδασκαλία των οικονομικών τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1970. Αργότερα, το νέο αυτό θεωρητικό πλαίσιο κατέληξε απλώς να διδάσκεται σαν ένα εργαλείο που ρυθμίζει μια οικονομία που βρίσκεται σε ύφεση. Δεν ήταν, επίσης, λίγοι εκείνοι που προσπάθησαν έχοντας ως γνώμονα τη θεωρία του Κένυς, να διατυπώσουν τις δικές τους προσεγγίσεις αναφορικά με τις οικονομικές διακυμάνσεις. Η Ρόμπινσον (Joan Robinson), ωστόσο, αξιολογώντας τες ως αναξιόπιστες, τις αποκαλούσε «μπάσταρδο κεϋνσιανισμό».

Συνοπτικά, οι «εφησυχασμένες» εκδοχές της κεϋνσιανής θεωρίας θα περιγράφονταν ως εξής: πρώτα απ' όλα πίστευαν ότι αρκεί ένας μικροσυντονισμός πολιτικών για να επανέλθει η οικονομία σε ισορροπία, χωρίς να ερευνήσουν εάν το νέο σημείο είναι ευσταθές ή ασταθές.

Επιπλέον, οι εκδοχές αυτές δείχνουν να τελούν υπό σύγχυση σε σχέση με το πότε δύο φαινόμενα ισορροπούν και εξισώνονται. Είναι τελείως διαφορετικό να συμβαίνει επειδή είναι ίδια, και άρα ίσα, και άλλο είναι να εξισώνονται σταδιακά, αν και

διαφορετικής φύσεως. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η εξίσωση προσφοράς-ζήτησης. Η σχέση αυτή δεν είναι μια αυτόματη ισότητα σύμφωνα με την οποία οι μεταβολές στο προϊόν, στις τιμές και στα επιτόκια ισούνται με τις μεταβολές στην ποσότητα χρήματος. Περιγράφει μια διαδικασία σύγκλισης ενός πράγματος που λέγεται «προσφορά χρήματος» και το καθορίζει η Κεντρική Τράπεζα με ένα πράγμα που λέγεται «ζήτηση ρευστότητας» και το οποίο προσδιορίζεται τόσο από τις συναλλαγές όσο και από τις προσδοκίες που επικρατούν σε μια οικονομία.

Η σύγκυση των δύο αυτών εκδοχών είναι δυνατό να οδηγήσει σε λανθασμένα συμπεράσματα. Οι κεϋνσιανοί θεωρούν ότι προκύπτει ανισορροπία στην αγορά χρήματος και η προσφορά του πρέπει να κινηθεί σε τέτοια κατεύθυνση, ώστε να μη μειωθεί το προϊόν. Στην αντίπερα όχθη, οι θιασώτες του μονεταρισμού θεωρούν ότι η προσφορά δεν πρέπει να μεταβληθεί, ώστε οι τιμές να κρατηθούν σε χαμηλά επίπεδα. Το τρωθέν σημείο αυτής τη συνταγής είναι ότι δε λαμβάνει υπόψη το γεγονός, πως, αν οι τιμές παρουσιάζουν δυσκαμψία, η νομισματική συγκράτηση θα οδηγήσει σε ύφεση. Η ύφεση αυτή θα οδηγήσει μοιραία σε αποκλιμάκωση των τιμών, αλλά με κόστος.

Ως μία άλλη παρερμηνεία της κεϋνσιανής θεωρίας θα μπορούσε να θεωρηθεί η σύγκυση που προκύπτει απ' την ισότητα επενδύσεων-αποταμιεύσεων, $I=S$. Η σχέση αυτή προκύπτει με μια στοιχειώδη αναδιάταξη της ταυτότητας του ΑΕΠ. Αν οι Y είναι το εισόδημα, C η ιδιωτική κατανάλωση, G η δημόσια, T οι φόροι και I οι επενδύσεις, τότε προφανώς θα ισχύει:

$$Y = C + I + G \rightarrow I = Y - C - G = (Y - C - T) + (T - G) = SP + SG = S$$

Αυτό σημαίνει ότι σε μια οικονομία οι επενδύσεις εξισώνονται με άθροισμα (S) μεταξύ ιδιωτικής ($SP = Y - C - T$) και δημόσιας αποταμίευσης ($SG = T - G$).

Η σύγκυση αρχίζει να προκαλείται όταν η αποταμίευση αναλύεται ως μια μια αύξουσα συνάρτηση του επιτοκίου και οι επενδύσεις ως μια φθίνουσα συνάρτησή του. Άρα, θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς, αν τα επιτόκια σημειώσουν κατακόρυφη άνοδο, η ισότητα θα καταρρεύσει, αφού η αριστερή πλευρά μειώνεται και η δεξιά αυξάνεται;

Η σύγκυση είναι φανερό ότι πηγάζει και πάλι απ' τη μηχανιστική εκδοχή της ισότητας των δυο εννοιών. Επί της ουσίας η σχέση περιγράφει την κατάληξη μιας διαδικασίας όπου οι διαθέσιμες αποταμιεύσεις χρηματοδοτούν τις επενδύσεις και

σταδιακά εξισώνονται με αυτές εκ των υστέρων, όπως έχει καταδείξει με τη διεισδυτική του ματιά ο Βίξελ.

Όπως διαπιστώνεται, ούτε καν το επιτόκιο που επηρεάζει και τις δυο πλευρές δεν είναι το ίδιο. Το επιτόκιο της δεξιάς πλευράς είναι η απόδοση των χρηματικών καταθέσεων (έστω i), δηλαδή $S = S(i)$. Της αριστερής πλευράς είναι το κόστος των κεφαλαιακών επενδύσεων (έστω R), δηλαδή $I = I(R)$. Στην πράξη το R είναι μια ομόρροπη συνάρτηση του τραπεζικού επιτοκίου, εξισώνεται όμως μαζί του μόνο σε συνθήκες ισορροπίας, τέλει ανταγωνισμού και πλήρους υποκατάστασης μεταξύ χρηματικού και φυσικού κεφαλαίου. Μοιάζει, φυσικά, αρκετά δύσκολο να συμπέσουν όλα μαζί και να ισχύουν πάντοτε.

Όπως είναι εύλογο κατά τη διάρκεια των κρίσεων πολλά νοικοκυριά υπό τον φόβο του φάσματος της ανεργίας, αυξάνουν τις αποταμιεύσεις τους, ξοδεύοντας ελάχιστα. Η μείωση της κατανάλωσης ωθεί τις επιχειρήσεις στο να κόβουν τις επενδύσεις, ενώ, την ίδια ώρα, και οι ίδιες προσπαθούν να έχουν αποθέματα σε ρευστό για να μη μείνουν εκτεθειμένες σε περίπτωση που «στεγνώσουν» οι αγορές. Τα δύο μεγέθη λοιπόν είναι σε ανισορροπία. Μόλις τερματιστεί η κρίση και περάσει η οικονομία στη φάση της ανόδου, αυθωρεί, τα νοικοκυριά μειώνουν τις αποταμιεύσεις τους σε ρευστό, καταναλώνουν περισσότερο, χωρίς να τους κυριεύει πια το άγχος της απόλυσης. Οι επιχειρήσεις θα δώσουν εκ νέου έμφαση στις επενδύσεις, προκειμένου να μπορέσουν ν' ανταποκριθούν στη ραγδαία άνοδο της ζήτησης. Η ισότητα των μεγεθών αποκαθίσταται βαθμηδόν.

Απόπειρα σαφούς προσδιορισμού και ερμηνείας του φαινομένου επιχείρησε και ο Gunnar Myrdal, ο οποίος έκανε λόγο για διαδικασία «εκ των προτέρων» και «εκ των υστέρων» επιδιώκοντας με αυτόν τον τρόπο να ερμηνεύσει συμπεριφορές κατά τη διάρκεια του οικονομικού κύκλου. Κοντολογίς, αν σε μια περίοδο παρατηρείται αύξηση των επενδύσεων, τότε παράλληλα έχουμε αύξηση της παραγωγής, των εισοδημάτων και της αποταμίευσης, γεγονός που οδηγεί σε μία «εκ των υστέρων» εξίσωση $I = S$. Αν αντίστροφα σε μια περίοδο κρίσης σημειωθεί αύξηση των αποταμιεύσεων, θα παρατηρηθεί ταυτόχρονα μείωση των επενδύσεων, συρρίκνωση της παραγωγής και εκ νέου απομείωση των εισοδημάτων. Στην περίπτωση αυτή η αποταμίευση θα μειωθεί και θα εξισωθεί πάλι «εκ των υστέρων» με τις μειωμένες επενδύσεις.

Οι τρεις δεκαετίες 1950 – 1980 θεωρήθηκαν απ' τον μαρξιστή Χόμπσμπομ ως «χρυσή εποχή» των δυτικών χωρών. Την εποχή αυτή παρατηρείται χαμηλή ανεργία, χαμηλός πληθωρισμός και ανεμπόδιστη ανάπτυξη και συνεχής βελτίωση του κοινωνικού κράτους. Φυσικό επακόλουθο αυτής της ανάπτυξης υπήρξε η ανάδυση νέων θεωριών που σκοπό είχαν να βρουν τρόπους επέκτασης και διαίονισης της ήδη υπάρχουσας οικονομικοκοινωνικής ευημερίας.

Την περίοδο αυτή γεννιούνται δύο χωριστοί κλάδοι οικονομικών: ο κλάδος της «Μικροοικονομίας» που ασχολείται κυρίως με τις ατομικές συμπεριφορές, τις επιμέρους αγορές, την επιχείρηση και τις οικονομικές μονάδες και ο κλάδος της «Μακροοικονομίας» που ασχολείται με τα λεγόμενα συναθροιστικά φαινόμενα της οικονομίας, την ανεργία, τον πληθωρισμό, την ένταση των κρίσεων.

Στη φάση αυτή διαπιστώθηκε πως τα οικονομικά υποδείγματα δεν μπορεί να είναι στατικά, αφού για να θεωρηθούν πλήρη θα πρέπει να εξηγούν ταυτόχρονα και τους οικονομικούς κύκλους. Δεν αρκεί, όπως έχουμε και προηγουμένως επισημάνει, να βρεθεί η οικονομία σε μια κατάσταση ισορροπίας· είναι, επίσης, απαραίτητο να διακρίνεται και από ευστάθεια.

Ο Lawrence Klein θεωρείται ο πατέρας των οικονομικών προβλέψεων. Κατασκεύασε ένα οικονομετρικό υπόδειγμα της αμερικανικής οικονομίας με δεκάδες εξισώσεις (130), το εκτίμησε και το έλυσε με τη βοήθεια των υπολογιστών. Η μέθοδός του γνώρισε μεγάλη διάδοση και γρήγορα όλοι έσπευσαν να δημιουργήσουν μακροοικονομικά υποδείγματα βασιζόμενοι στο ίδιο πρότυπο του Klein.

Αργότερα έκανε την εμφάνισή της, μια άλλη μέθοδος προβλέψεων, η οποία έχει ως κεντρικό της έρεισμα τις χρονολογικές σειρές. Η μέθοδος αυτή στηρίζεται στα κλασικά οικονομετρικά υποδείγματα χωρίς, ωστόσο, να περιλαμβάνει διαρθρωτικές εξισώσεις. Εκείνοι που θεμελίωσαν τα συγκεκριμένα μη θεωρητικά αυτά υποδείγματα είναι οι Engle και Granger.

Οι δύο αυτές προσεγγίσεις διαφέρουν ως προς τα εξής: τα μοντέλα Klein στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στη θεωρία του Κένυς, στην οποία επιχειρούν να προσδώσουν οικονομετρική διάσταση, ενώ, αντιθέτως, οι Engle και Granger είναι επιφορτισμένοι να ερμηνεύσουν τη συμπεριφορά των οικονομικών μεγεθών πέρα κα έξω απ' το δίχτυ προστασίας που παρέχει το θεωρητικό πλαίσιο, έχοντας ως μοναδική τους «πυξίδα» την ιστορία και τις εξωγενείς διαταραχές. Τα μη θεωρητικά

υποδείγματα τίθενται στην πρωτοκαθεδρία κατά τη δεκαετία του 1980, που παρατηρείται κάμψη της κεϋνσιανής θεωρίας.

Η αβεβαιότητα του οικονομικού περιβάλλοντος αντιμετωπίστηκε με προσεγγίσεις που λάμβαναν υπόψη τη στατιστική κατανομή των διαταραχών και έθεταν ως κεντρική τους στοχοθεσία τη μεγιστοποίηση μιας διαχρονικής συνάρτησης ευημερίας αντλώντας τεχνικές από τη θεωρία «δυναμικού βέλτιστου ελέγχου»· θεωρία που εισήχθη απ' τον επιφανή μαθηματικό Richard Bellman. Τα οικονομικά φαντάζονται ως η πλέον άρτια επιστήμη, καθώς διαθέτουν θεωρία, εργαλεία, μηχανισμό προβλέψεων και μεθόδους βελτιστοποίησης αποτελεσμάτων. Παρ' όλα αυτά το φαινόμενο του στασιμοπληθωρισμού που θα εμφανιστεί λίγο μετά τη δεκαετία του 1970, θα επιφέρει ρωγμή στο διάχυτο κλίμα αισιοδοξίας.

Όπως σημειώσαμε παραπάνω η αδιαμφισβήτητη κυριαρχία του κεϋνσιανισμού αρχίζει να κλονίζεται στα τέλη της δεκαετίας του 1970, ή, ακριβέστερα, στις αρχές της δεκαετίας του 1980 λόγω του στασιμοπληθωρισμού. Οι εκάστοτε κυβερνήσεις προσπάθησαν να επιλύσουν τα προβλήματα που ανέκυψαν θέτοντας σε εφαρμογή συγκεκριμένες – επιτυχημένες κατά το παρελθόν – πολιτικές. Οι επικεφαλές των κυβερνήσεων πίστευαν πως η ανάκαμψη θα επέλθει μέσα από τη νομισματική χαλάρωση, η οποία με τη σειρά της θα οδηγήσει σε μείωση των επιτοκίων, όπως επίσης, και μέσα από τη δημοσιονομική επέκταση που θα τονώσει τη ζήτηση και θα επιτρέψει στην οικονομία να «ισορροπήσει» εκ νέου. Με δογματική προσκόλληση στην Καμπύλη Phillips είχαν την προσδοκία ότι ο πληθωρισμός θ' ανέβει, αλλά η ανεργία θα κυμανθεί σε ελεγχόμενα επίπεδα· οι προσδοκίες τους, ωστόσο, διαψεύστηκαν, καθώς και τα δύο μεγέθη ανέβαιναν επικίνδυνα. Μέχρι τη στιγμή εκείνη οι «κεϋνσιανές» αναλύσεις θεωρούσαν πως η στασιμότητα είναι δυνατόν να συνυπάρξει μόνο με τον αντιπληθωρισμό, δηλαδή την επικράτηση αρνητικού ρυθμού αύξησης των τιμών λόγω μειωμένης ζήτησης. «Παρά προσδοκίαν», όμως, συνυπάρχει, τώρα, με τον υψηλό πληθωρισμό.

Η σχολή σκέψης του μονεταρισμού (περιγράψαμε παραπάνω σε αδρές γραμμές τη φιλοσοφία αυτής της θεωρίας) εξαπέλυσε μύδρους εναντίον της «κεϋνσιανής» ορθοδοξίας, οργανώνοντας την επίθεσή της σε τρία μέρη: στο είδος των διαταραχών, στη νομισματική πολιτική και στις προσδοκίες της Καμπύλης Phillips.

Σύμφωνα με την προσέγγιση των μονεταριστών η οικονομία οδηγείται σε ανισορροπία εξαιτίας των διαταραχών της προσφοράς και όχι λόγω των αυξομειώσεων της ζήτησης. Η άσκηση της κενσσιανής πολιτικής οδηγούσε μοιραία στον συνεχώς αυξανόμενο πληθωρισμό, στα «ατιθάσευτα» δημοσιονομικά ελλείμματα και στο διαρκώς διογκούμενο χρέος.

Η ανάλυση των διαταραχών που έδινε έμφαση στις διαταραχές της προσφοράς αποτέλεσε το εφαλτήριο για την ανάδυση μιας νέας θεωρίας που ονομάστηκε θεωρία των «Πραγματικών Οικονομικών Κύκλων». Σύμφωνα με τους Kydland και Prescott, μπορεί κανείς να ερμηνεύσει τις διακυμάνσεις της δραστηριότητας, της ανεργίας και λοιπών οικονομικών μεγεθών με βάση το νεοκλασικό υπόδειγμα, στο οποίο ασκούν καταλυτική επίδραση οι εξωγενείς διαταραχές, οι μεταβολές της τεχνολογίας και το ευμετάβλητο των προτιμήσεων των καταναλωτών στο πέρασμα του χρόνου. Ο κρατικός παρεμβατισμός αδυνατεί να διορθώσει τα «κακώς κείμενα» και η μόνη επιλογή για να επανέλθει η οικονομία σε τροχιά ανάπτυξης είναι οι μισθοί στην αγορά εργασίας και οι επενδύσεις στην αγορά κεφαλαίου.

Αναφορικά με τη νομισματική πολιτική οι Kydland και Prescott, σημειώνουν πως η ενδεχόμενη αύξηση της κυκλοφορίας του χρήματος οδηγεί σε αύξηση του πληθωρισμού, όπως παρατηρεί, εξάλλου, και η ποσοτική θεωρία. Συνεπώς, είναι επιβεβλημένο να περιοριστεί αισθητά η κυκλοφορία του χρήματος, προκειμένου να ελεγχθεί ο πληθωρισμός και να οδηγηθεί η οικονομία σε φάση ανόδου, σταθερότητας και εξομάλυνσης.

Σχετικά με τις προσδοκίες της Καμπύλης Phillips, της οποίας κεντρικός πυλώνας είναι η σχέση ανταλλαγής πληθωρισμού – ανεργίας, αρκεί να σημειωθούν τα εξής: οι επιχειρήσεις και τα συνδικάτα δεν έχουν τη δυνατότητα να προβλέψουν σε τι επίπεδα θα φθάσει ο πληθωρισμός εξαιτίας της τάσης των οικονομικών επιτελείων των κυβερνώντων να λάβουν μέτρα που θα μειώσουν την ανεργία. Έχοντας ήδη αποδεχτεί την κατά το ελάχιστο αύξηση των αποδοχών τους, ο πραγματικός τους μισθός βαίνει διαρκώς συρρικνούμενος, γεγονός που καθιστά πρόσφορο το έδαφος για αύξηση της δραστηριότητας.

Ο Robert Lucas, αναφερόμενος στις «προσδοκίες» σημειώνει πως όταν οι οικονομικοί παράγοντες μπορούν να προβλέψουν τη στρατηγική της κυβέρνησης επιδιώκουν μεγαλύτερες αυξήσεις. Αυτή, όμως, η «ορθολογική» προσέγγιση

εξαλείφει το ενδεχόμενο «έκπληξης» της καμπύλης Phillips, η οποία γίνεται κατακόρυφη. Την ίδια ώρα η ανεργία «καλπάζει» παραμένοντας σε εκείνο το υψηλό επίπεδο που την οδήγησαν οι διαταραχές προσφοράς. Πρόκειται για το λεγόμενο σημείο NAIRU, στο οποίο παραμένει στάσιμος ο πληθωρισμός (Non – Accelerating – Inflation Rate of Unemployment).

Όπως απέδειξαν οι μονεταριστές η στρατηγική της κεϋνσιανής επεκτατικής πολιτικής δε θα ήταν δυνατό να αντέξει στο χρόνο, καθώς θα ήταν ακατόρθωτο μια κυβέρνηση να ξεγελά επί μακρόν τους πάντες αναφορικά με τον μελλοντικό πληθωρισμό. Η αποδόμηση του κεϋνσιανισμού βρίσκεται πια προ των πυλών.

1.4. Η ιστορική αναδρομή της κρίσης και τα αίτια που την προκάλεσαν

Κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο όλες οι εμπλεκόμενες οικονομίες υπό τον φόβο της μαζικής μετατρεψιμότητας, αποφασίζουν να εγκαταλείψουν τον Κανόνα Χρυσού και ν' αποσυνδεθούν απ' αυτόν. Προκειμένου να καλύψουν τις πολεμικές τους ανάγκες συναινούν στην έκδοση νέου χρήματος. Όπως ήταν εύλογο, όσες χώρες ενεπλάκησαν στον πόλεμο βρέθηκαν με μεγάλο πληθωρισμό, τον οποίο προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν με άμεση υποτίμηση του νομίσματός τους: η υποτίμηση, ωστόσο, του νομίσματος δεν έφερε τ' αντίστοιχα αποτελέσματα.

Το 1919 η ΗΠΑ υιοθετούν τον Κανόνα Χρυσού για να αποφύγουν τον υπερπληθωρισμό. Τρία χρόνια μετά οι ισχυρότερες χώρες της Ευρώπης, στη Διάσκεψη της Γένοβας, οργανώνονται και θέτουν ως κεντρικό στόχο της διάσκεψης αυτής τη σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Πίστευαν ότι έτσι θα μείωναν τον πληθωρισμό στο εσωτερικό και το κόστος δανεισμού στις διεθνείς αγορές. Ήλπιζαν πως μ' αυτόν τον τρόπο θ' αυξηθούν οι επενδύσεις και σύντομα θα επέλθει ανάπτυξη στις οικονομίες.

20 χώρες υιοθετούν τον Κανόνα Χρυσού και το 1925 μπαίνει και η Βρετανία. Η αγγλική λίρα παύει πια να είναι το σημείο αναφοράς. Τα μεγάλα αποθέματα χρυσού των ΗΠΑ, καθιστούν το δολάριο «άγκυρα» του διεθνούς συστήματος. Κάθε χώρα έπρεπε να διατηρεί σταθερή την αξία του νομίσματός της προς το δολάριο και για να το πετύχει αυτό έπρεπε να ελέγχει την προσφορά χρήματος σε σχέση με την προσφορά χρήματος στις ΗΠΑ. Με αυτόν τον τρόπο σε σύντομο χρονικό διάστημα

μειώθηκε ο πληθωρισμός. Μετά, όμως, από δέκα χρόνια η ο Κανόνας «έπνευσε τα λούστια» και η κρίση άρχισε ν' απλώνεται εκ νέου.

Το 1929 σημειώνεται το μεγάλο κραχ στις ΗΠΑ. Από το 1921 και μετά το χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης σημειώνει ραγδαία άνοδο. Τα επιτόκια αυξάνονται ως φυσικό επακόλουθο της αύξησης ζήτησης του χρήματος. Η κρίση ξεσπά τον Οκτώβριο του 1929 με την κατακόρυφη πτώση του Χρηματιστηρίου. Στο διάστημα αυτό παρατηρείται μείωση της παραγωγής, εκτίναξη της ανεργίας, συρρίκνωση του διαθέσιμου εισοδήματος. Για τέσσερα χρόνια (1929-1933) έχουμε πτώση της ζήτησης, μείωση των τιμών αλλά και σταδιακή είσοδο της οικονομίας σε φάση έντονου αντιπληθωρισμού. Οι φάσεις απ' τις οποίες πέρασε η οικονομία μέχρι ν' ανακάμψει ήταν συνοπτικά οι εξής:

Στην πρώτη φάση συντελούνται οι τραπεζικές κρίσεις του 1930-1931. Αναφέρουμε το κλείσιμο εκατοντάδων τραπεζών στις ΗΠΑ, την κατάρρευση μεγάλων τραπεζών στην Αυστρία και τη Γερμανία. Κατά τη δεύτερη φάση παρατηρείται μείωση των αποθεμάτων χρυσού λόγω εσωτερικής και εξωτερικής μετατρεψιμότητας. Το 1931 η Βρετανία εγκαταλείπει τον Κανόνα Χρυσού. Όσοι κατέχουν δολάρια στο εξωτερικό ζητούν να τα μετατρέψουν σε χρυσό. Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και οι εσωτερικοί καταθέτες. Η ρευστότητα βρίσκεται σε καθοδική πορεία, η πραγματική οικονομία είναι αντιμέτωπη με το φάσμα της διαρκώς διογκούμενης ύφεσης. Κατά την τρίτη φάση, ο τραπεζικός πανικός του 1933 (Bank holidays) οδηγεί τους πολίτες σε μαζική ανάληψη των καταθέσεων από τις τράπεζες αλλά και γενικότερα στην ανάγκη μεγάλης διακράτησης ρευστών. Υπό τον φόβο της υποτίμησης του δολαρίου από τη νέα κυβέρνηση, κατά την προεκλογική περίοδο του 1932, παρατηρείται πολλαπλασιασμός της ζήτησης χρυσού και των ξένων νομισμάτων.

Όπως είναι ευρέως γνωστό ο Β' παγκόσμιος πόλεμος διήρκησε απ' το 1939-1945· στο διάστημα αυτό έχασαν τη ζωή τους 30 εκατομμύρια άνθρωποι. Έπειτα απ' αυτό το γεγονός σημειώθηκαν ραγδαίες εξελίξεις τόσο στην πορεία των παγκόσμιων οικονομιών όσο και στην εξέλιξη των οικονομικών θεωριών. Μόλις ολοκληρώθηκε ο συντριπτικός αυτός πόλεμος όλες οι μικρές δυνάμεις συσπειρώθηκαν γύρω απ' τις υπερδυνάμεις της περιόδου εκείνης: τη Σοβιετική Ένωση και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Για σαράντα συναπτά έτη, τα δύο αντικρουόμενα μπλοκ

αντιπαρατίθεντο σφοδρά. Η αντιπαλότητα αυτή που συνεχίστηκε επί μακρόν ονομάστηκε «Ψυχρός Πόλεμος».

Σε ολόκληρη την Ευρώπη αλλά και στην Ιαπωνία, τη Ρωσία, την Κίνα οι οικονομίες έχουν υποστεί βαρύτατα πλήγματα. Τα εργοστάσια της Γερμανίας έχουν γνωρίσει την συντριβή από τις βόμβες που εξαπολύουν οι Άγγλοι. Την ίδια ώρα το μισό και πλέον Λονδίνο μοιάζει ρημαγμένο απ' τις συνεχείς, ανηλεείς επιθέσεις των Γερμανών. Η Αμερική ήταν η μόνη χώρα που δεν είχε καταστραφεί απ' τον πόλεμο και έτσι επωμίστηκε όλο το βάρος της ευθύνης για την ανασυγκρότηση των ισοπεδωμένων ευρωπαϊκών οικονομιών.

Εξαιτίας της απέραντης, παροιμιώδους φτώχειας που μαστίζει τον ευρωπαϊκό νότο, την εποχή αυτή, σημειώνεται ένα τεράστιο κύμα μετανάστευσης προς τον ευρωπαϊκό Βορρά και στην Αμερική. Στην Ελλάδα έχει ξεκινήσει νέος «σπαραγμός»· πρόκειται για τον εμφύλιο πόλεμο του 1946-1949, στη διάρκεια του οποίου λεηλατήθηκαν χωρίς κανέναν οίκτο ανθρώπινες ζωές και κατοικίες. Η Ιταλία κάνει προσπάθειες να αναστηλώσει το βόρειο κομμάτι της, στα νότια, όμως, η δράση της μαφίας δε δείχνει να μπορεί να κατασταλεί. Στη δίνη ολοκληρωτικών καθεστώτων (δικτατορίες) είναι ενπελεγμένες η Ισπανία και η Πορτογαλία.

Προκειμένου να στηριχθούν οι ευρωπαϊκοί πληθυσμοί που στέναζαν από τη φτώχεια, τα ευρωπαϊκά κράτη άρχισαν να παρέχουν επιδόματα και δωρεάν περίθαλψη. Η κίνηση αυτή οδήγησε στην ίδρυση κράτους πρόνοιας και συνακόλουθα στο Εθνικό Σύστημα Υγείας της Αγγλίας· σύστημα που αποτελεί πρότυπο για όλες τις χώρες ακόμη και σήμερα. Εφαρμόζεται, ακόμη, το σύστημα καθολικής ψηφοφορίας μέσω του οποίου οι πολίτες μπορούν να εκφράσουν ελεύθερα τη γνώμη τους αναφορικά με τα μέτρα που λαμβάνουν οι κυβερνώντες για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες τους. Προκρίνεται, επιπλέον, η επιλογή του κρατικού παρεμβατισμού· επιλογή που ως στόχο έχει να ανακουφίσει άμεσα τις πληγές των πολιτών μην αφήνοντας τα περιθώρια σε νεοφιλελεύθερες κατευθύνσεις να κατακρεουργήσουν τις λαϊκές ανάγκες. Ο κρατικός παρεμβατισμός, επίσης, βοηθά τις εκάστοτε κυβερνήσεις να εξασφαλίζουν κάθε φορά την επανεκλογή τους πανηγυρικά.

Όλα αυτά συμβαίνουν σε μια στιγμή που σημειώνεται αξιοθαύμαστη συναλλαγματική σταθερότητα. Το 1944 επικυρώνεται η Συμφωνία Bretton Woods, η οποία επιβάλλει τη σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών όλων των χωρών

προς το δολάριο, το οποίο εξακολουθεί να παραμένει προσδεμένο στο χρυσό, και γίνεται, φυσικά, το ισχυρότερο νόμισμα σε παγκόσμιο επίπεδο. Η Αμερική «καλπάζει» προς τα εμπρός, καθώς έχει ξεπεράσει τη Μεγάλη Κρίση, έχει κερδίσει τον πόλεμο, ενώ, επιπρόσθετα, έχει τονωθεί εκ νέου η οικονομία της μετά την αναπάντεχη ανακάλυψη το χρυσού της Καλιφόρνιας. Η Ευρώπη εισέρχεται σε τροχιά ανόδου και οι οικονομίες της όλο και αναπτύσσονται.

Την περίοδο αυτή έχουμε, εκτός των άλλων, και ριζικές ανατροπές σε πολλά κράτη. Η επιρροή της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας σημειώνει μεγάλη κάμψη, γεγονός που χαρίζει την ανεξαρτησία σε πολλές αποικίες που μέχρι πρότινος ήταν δέσμιες των «αλλότριων διαθέσεων». Σημαίνων ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη διαφόρων φτωχών χωρών έπαιξε η αλλαγή των όρων διεξαγωγής του εμπορίου. Παρ' όλα αυτά σε αρκετά μέρη, οι προσπάθειες ελέγχου, βίαιης καταστολής και άρνησης του δικαιώματος χειραφέτησης συνεχίζονται με αμείωτο ρυθμό.

Το 1953, Βρετανία και Αμερική, σε πλήρη σύμπνοια, ξεκινούν αγώνα εναντίον της κυβέρνησης Μοσαντέκ στο Ιράν, τον οποίο και ανατρέπουν. Ο Μοσαντέκ είχε θέσει ως κεντρική του φιλοδοξία την κρατικοποίησης της βρετανικής εταιρείας πετρελαίου. Βρετανοί και Αμερικανοί πίστευαν πως τα συμφέροντά τους εξυπηρετούνται καλύτερα όσο διατηρούνται οι πηγές πετρελαίου κάτω από τη δυτική σφαίρα επιρροής. Επιπλέον, ο Μοσαντέκ είχε και την πλήρη υποστήριξη του Κομμουνιστικού Κόμματος Περσίας (Τουντέχ). Ένθερμοι υποστηρικτές του κόμματος αυτού ήταν, όπως μοιάζει εύλογο, οι εργάτες των πετρελαιοπηγών. Οι αξιωματούχοι της Βρετανίας και της Αμερικής διείδαν έγκαιρα τον κίνδυνο να αποκτήσει η σοβιετική ένωση τον πλήρη έλεγχο του περσικού πετρελαίου και να καταλάβει την εξουσία νέα κομμουνιστική κυβέρνηση.

Στην εξουσία αναρριχήθηκε πραξικοπηματικά ο Σάχης, ο οποίος, ωστόσο, δεν κατάφερε να σταθεροποιηθεί επί μακρόν. Η ανατροπή του απ' την Ισλαμική Επανάσταση του 1979 ήρθε ως φυσικό επακόλουθο. Για 20 χρόνια η τιμή του πετρελαίου δεν αυξήθηκε και παρέμεινε σε πολύ χαμηλά επίπεδα, γεγονός που κατέστησε πρόσφορο το έδαφος για να γνωρίσουν ραγδαία οικονομική ανάπτυξη οι δυτικές χώρες.

Στον αντίποδα δημιουργείται το κίνημα του Νάσερ. Το κίνημα αυτό εκμεταλλευόμενο την κρίση στο Σουέζ το 1956, αφού έφραξε το κανάλι που ήταν εμπορικός δρόμος με ιδιαίτερη ζωτική σημασία από και προς την Ανατολή, ταυτόχρονα, δήμευσε τις περιουσίες των ξένων. Το κλείσιμο του καναλιού απ' το Νάσερ προκάλεσε τη στρατιωτική επέμβαση Βρετανίας και Γαλλίας, οι οποίες, όμως, δίχως τη βοήθεια των ΗΠΑ, δεν κατάφεραν να κερδίσουν. Θα έλεγε κανείς ότι η απώλεια του Σουέζ φανέρωσε με τον πλέον ηχηρό τρόπο την απολεσθείσα δύναμη των ευρωπαϊκών χωρών εντός της διεθνούς σκηνής. Ο Γερμανός, μάλιστα, καγκελάριος, Αντενάουερ, είχε δηλώσει πως η Ευρώπη θα μπορέσει να μεγαλουργήσει μόνο αν μια μέρα ενωθεί. Έτσι, το 1958, ιδρύεται με τη συμμετοχή της Γερμανίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας, της Ολλανδίας, του Βελγίου και του Λουξεμβούργου η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα. Η Ε.Ο.Κ έθεσε ως κεντρικό της στόχο τη διασφάλιση της ειρήνης, την οικονομική συνεργασία αλλά και τη γενικότερη ανασυγκρότηση της «γηραιάς» ηπείρου.

Στο νότιο ημισφαίριο, την περίοδο 1970-1980, παρατηρείται αξιοσημείωτη αστάθεια: αστάθεια, που οδηγεί σε αλληπάλληλες οικονομικές κατολισθήσεις αλλά και στην επιβολή ολοκληρωτικών, αυταρχικών καθεστώτων στην Αφρική και στη Νότια (Λατινική) Αμερική.

Το 1976 φεύγει απ' τη ζωή ο Μάο Τσε Τούνγκ και το 1978 αναλαμβάνει τα ηνία της εξουσίας ο Ντεγκ Χσιάο-Πινγκ. Ο Πινγκ έμεινε στην ιστορία ως ο εισηγητής των λεγόμενων «τεσσάρων μεταρρυθμίσεων», στη βιομηχανία, στη γεωργία, στην τεχνολογία-έρευνα και στο στρατό. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές αποτέλεσαν το πρώτο, αποφασιστικό βήμα για την ένταξη της Κίνας στο διεθνές οικονομικό σύστημα. Εξαιρετικής σημασίας για την πραγμάτωση των προωθούμενων μεταρρυθμίσεων υπήρξε η συμβολή του Ζανγκ (Feng – bo Zhang), ο οποίος, εισήγαγε το σύστημα Εθνικών Λογαριασμών για τη μέτρηση ΑΕΠ, προκειμένου να εναρμονιστεί πλήρως με τις διεθνείς προδιαγραφές. Η θεμελίωση ενός αξιόπιστου συστήματος καταμέτρησης των οικονομικών μεγεθών συνέβαλε τα μέγιστα, έτσι ώστε και η Κίνα, όπως προηγουμένως (1930) η Βρετανία με τους Meade και Stone και οι ΗΠΑ (1920) με τους Kuznets, Schultz, Mitchell, να περάσει πια σε μια περίοδο σταθερότητας, ομαλότητας και ανάπτυξης.

Προς το τέλος της δεκαετίας του 1990 ξεσπούν στην Ασία και τη Ρωσία βίαιες χρηματοπιστωτικές κρίσεις που οδηγούν σε χρεοκοπίες και υφέσεις, που κρατούν,

όμως, για σύντομο χρονικό διάστημα. Το 1998 δημιουργείται η ONE, μπαίνει στη ζωή των Ευρωπαίων το ευρώ και το 2000 σημειώνεται νέα χρηματοπιστωτική κρίση που οφείλεται κατά κύριο λόγο στις κερδοσκοπικές προσδοκίες της νέας τεχνολογίας και γι' αυτό το λόγο ονομάστηκε «φούσκα dot.com». Με την εξάπλωση της παγκοσμιοποίησης έρχονται στο προσκήνιο νέες οικονομικές δυνάμεις, όπως η Βραζιλία, η Ρωσία, η Ινδία και η Κίνα. Το 2008 προκαλείται μεγάλη οικονομική κρίση στις ΗΠΑ και το 2010 η Ευρωζώνη κλονίζεται συθέμελα απ' την κρίση χρέους. Είναι ευνόητο πως οι συγκεκριμένες ανατροπές επιφέρουν και δραματικές αλλαγές στις οικονομικές θεωρίες.

Είναι σαφές πως η ύφεση και ο πανικός που την ακολούθησε δεν αντιμετωπίστηκαν με έναν ενιαίο, «ολιστικό» τρόπο. Κατά την περίοδο της έναρξης της κρίσης του 1929, επί παραδείγματι, τα επιτόκια βρίσκονταν σε υψηλά επίπεδα, οι τιμές μειώνοντας εξαιτίας της πτώσης της ζήτησης, το χρέος των επιχειρήσεων και των νοικοκυριών αυξανόταν σε πραγματικές τιμές.

Η έξοδος απ' την κρίση έμοιαζε εξαιρετικά δύσκολη, καθώς καμία κυβέρνηση δεν μπορούσε να θέσει σε εφαρμογή ένα ολοκληρωμένο σχέδιο. Στην αρχή, οι κυβερνώντες αποφάσισαν να αυξήσουν τις δημόσιες επενδύσεις, το πρόγραμμα όμως διεκόπη το 1939 υπό το φόβο αύξησης των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Προκειμένου, μάλιστα, να ισοσκελιστεί ο προϋπολογισμός του 1932 και να εξευρεθούν χρήματα που θα κάλυπταν τις δαπάνες για τα προγράμματα βοήθειας των ανέργων, επιβλήθηκε αύξηση των φόρων· αύξηση που λειτούργησε ως τροχοπέδη στη ζήτηση των αγαθών και οδήγησε την οικονομία στο χείλος της πλέον ανεξέλεγκτης αβύσσου.

Θιασώτης της δημοσιονομικής αυστηρότητας και των ισοσκελισμένων προϋπολογισμών, όσο κι αν φαίνεται παράδοξο, υπήρξε και ο ίδιος ο Φραγκλίνος Ρούσβελτ μέχρι τουλάχιστον το 1932. Αργότερα, βέβαια, κινήθηκε σε τελείως διαφορετική κατεύθυνση.

Αξίζει να αναφέρουμε ακόμη ότι η κρίση των ΗΠΑ προκάλεσε έντονους τριγμούς στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα συνολικά. Όσες χώρες ήταν «αγκυρωμένες» στο δολάριο, εγκατέλειπαν το Σύστημα Χρυσού η μία μετά την άλλη. Η Βρετανία «ανέκρουσε τα πρύμνα» τον Σεπτέμβριο του 1931, η Ελλάδα το 1932, η Πορτογαλία τον Οκτώβριο του 1931.

Στις αιτίες που προκάλεσαν τις κρίσεις και τάρaxαν τα λιμνάζοντα ύδατα της παγκόσμιας ιστορίας συγκαταλέγονται ασυζητητί, όπως διαφάνηκε και στις αναλύσεις της συγκεκριμένης υποενότητας, η τεχνολογία, οι πόλεμοι, τα χρηματιστήρια αλλά και οι λεγόμενες φθίνουσες αποδόσεις των παραγωγικών συντελεστών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ελληνική οικονομική κρίση

2.1. Η Ελλάδα ενπελεγμένη στη «μέγγενη» της οικονομικής κρίσης.

Η χώρας μας, ήδη, απ' το 2010, βρίσκεται σοβαρά μπλεγμένη στη δίνη της οικονομικής κρίσης· κρίση που απειλεί να την θέσει αντιμέτωπη με το φάσμα της χρεοκοπίας. Σίγουρα, η ελληνική οικονομική κρίση δεν αποτελεί μεμονωμένη περίπτωση, αλλά είναι μέρος ενός συνολικότερου προβλήματος που ταλανίζει ολόκληρο τον κόσμο. Οι ευθύνες της ελληνικής πλευράς, ωστόσο, θα μπορούσαν να αναζητηθούν στις χρόνιες διαρθρωτικές αδυναμίες αλλά και σε άλλες παθογένειες του συστήματος, όπως είναι οι λανθασμένοι χειρισμοί και η έλλειψη πολιτικής βούλησης, ιδίως μετά την ένταξη της χώρας μας στο σκληρό πυρήνα της ευρωζώνης.

Το κυρίαρχο πρόβλημα με το οποίο οφείλει ν' αναμετρηθεί η Ελλάδα, ως ο πιο αδύναμος κρίκος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και της ευρωζώνης ειδικότερα, είναι η λεγόμενη κρίση χρέους. Κρίση χρέους της οποίας τα βαθύτερα αίτια εντοπίζονται στον ακραιφνώς νεοφιλελεύθερο χαρακτήρα που προσλαμβάνει ολοένα και περισσότερο ο καπιταλισμός, στην αλόγιστη και ανέλεγκτη διακίνηση του κεφαλαίου, καθώς και στην ταχεία ανάπτυξη των διεθνών χρηματοπιστωτικών αγορών· της ολοκληρωτικής κατίσχυσης στο διεθνές οικονομικό πεδίο των αγορών, των περίφημων οίκων αξιολόγησης, των ανάληπτων κερδοσκόπων (Βλάχου, Α., Θεοχαράκης, Ν., & Μυλωνάκης, Δ. (2011).

Το ερώτημα που ετίθετο, μετά των αποτυχία των κυβερνήσεων να κατανοήσουν την κρισιμότητα της απώλειας των εργαλείων συναλλαγματικής και νομισματικής πολιτικής είναι πώς θα επιτευχθεί η πολυπόθητη ανάπτυξη (Ρουμπινί, Ν., & Μιμ, Σ. (2010). Η αύξηση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) μοιάζει να είναι επισφαλές κριτήριο. Στην πραγματικότητα, όπως πιστεύει η συντριπτική πλειονότητα των ερευνητών, η ανάπτυξη θα έρθει μόνο μέσα απ' την υιοθέτηση ενός ανθρωποκεντρικού μοντέλου αντιμετώπισης και συνολικής ανάσχεσης της κρίσης. Μέσα από μια διαδικασία διεύρυνσης των ανθρώπινων επιλογών και ικανοτήτων, αλλά και μέσα από τον σεβασμό του περιβάλλοντος.

2.2. Ο πρώτος ενθουσιασμός και η πορεία προς το αδιέξοδο

Κατά την πρώτη περίοδο της ένταξης της Ελλάδας στη ζώνη του Ευρώ υπήρχε ένα διάχυτο κλίμα αισιοδοξίας και ευφορίας για το μέλλον. Οι αριθμοί, μάλιστα, προοιωνίζονταν ένα λαμπρό «αύριο». Προς αυτή την κατεύθυνση συνέτειναν η στρογγυλοποίηση των τιμών, η αύξηση του κόστους ζωής, η πρόσκαιρη νομισματική και συναλλαγματική σταθερότητα, η αποκλιμάκωση του πληθωρισμού, η μείωση των επιτοκίων, η απρόσκοπτη πρόσβαση του ελληνικού δημοσίου στις διεθνείς αγορές, η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, η επιτυχεστάτη διεξαγωγή των ολυμπιακών αγώνων, οι υψηλοί ρυθμοί οικονομικής μεγέθυνσης και οι υψηλοί ρυθμοί αύξησης του ΑΕΠ. Το 2007 η Ελλάδα επιτυγχάνει εισοδηματική σύγκλιση με τις χώρες που απαρτίζουν τον σκληρό πυρήνα του Ευρώ. Ο Σημίτης, ως πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ, προέτασσε ως βασικό μέλημα της ανόδου της χώρας μας στο διεθνές κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι, την ενίσχυση του ανταγωνισμού, της υγιούς επιχειρηματικότητας, της καινοτομίας, της τεχνογνωσίας, καθώς και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Όλα τα παραπάνω, σύμφωνα τον ίδιο, αποτελούν τους κεντρικούς αρμούς για την κοινωνική συνοχή και ευημερία. Παρά την «αυτάρεσκη στασιμότητα» στην οποία βυθίστηκε η κυβέρνηση Σημίτη, δεν παρέλειψε να αναφερθεί και να στηλιτεύσει τον αμοραλισμό του πελατειακού συστήματος, τις κομματικές εμπλοκές και τα συντεχνιακά συμφέροντα που κρατούσαν «αιχμάλωτη» την χώρα στο «νοσηρό» παρελθόν.

Ένα άλλο ατόπημα στο οποίο υπέπιπτε η ελληνική πολιτική ηγεσία στο σύνολό της ήταν η ταύτιση της οικονομικής μεγέθυνσης με την ανάπτυξη ο Κώστας Καραμανλής 2008. Οι θιασώτες της άποψης αυτής δεν λάμβαναν υπόψιν τη σημασία των διαρθρωτικών αδυναμιών, της διόγκωσης του δημόσιου και ιδιωτικού χρέους, της επιδείνωσης της ανταγωνιστικής θέσης της χώρας αλλά και του ισοζυγίου των τρεχουσών συναλλαγών (Lyrintzis, Christos (2011)).

Επί της ουσίας, το πρόβλημα της χώρας δεν ήταν τα δημοσιονομικά ελλείμματα και το χρέος, αλλά η μη κατανόηση της πολυπλοκότητας και της ευρύτητας του αναπτυξιακού σχεδίου (Νίκος Χριστοδουλάκης, 2006). Η υποτίμηση του νομίσματος δεν είναι πια εφικτή, καθώς δε διανύουμε μια περίοδο αντίστοιχη με εκείνη του 1953, ή του 1983, ή του 1985· περίοδοι κατά τις οποίες υποτιμήθηκε η δραχμή. Άλλωστε,

μια τέτοια ενέργεια θα οδηγούσε μοιραία στην αύξηση του πληθωρισμού, στη μείωση της αγοραστικής δύναμης του πληθυσμού και στην κερδοσκοπία σε βάρος του νομίσματος. Δε θα πρέπει, εξάλλου, να ξεχνάμε ότι η Ελλάδα απ' το 2001-2010 εθεωρείτο μακράν η πιο ακριβή χώρα της κοινότητας, εξαιτίας του πληθωρισμού και της ανατίμησης του ευρώ έναντι του δολαρίου. Θα πρέπει, επιπρόσθετα, να σχολιάσουμε και το ρόλο της Γερμανίας στη διαρκώς επιδεινούμενη οικονομική κρίση. Ο χαμηλός πληθωρισμός, ενίσχυσε τη δική της ανταγωνιστική θέση βυθίζοντας τις – μη εξαγωγικές - χώρες του ευρωπαϊκού νότου στο οικονομικό τέλμα μέσα από τον περιορισμό της ζήτησης για τα προϊόντα, καθώς και μέσα απ' την εισροή του τουριστικού συναλλάγματος.

Οι εφαρμοζόμενες πολιτικές στην Ελλάδα (Μνημόνια, Μεσοπρόθεσμο) απ' τις κυρίαρχες πολιτικές ελίτ έχουν ως στόχο τη συμπίεση του κόστους εργασίας, μέσω της έντασης του ανταγωνισμού στην αγορά εργασίας και κυρίως προς τα λεγόμενα κλειστά επαγγέλματα (Λεάνδρος, Ν.(2012). Οι κυβερνώντες αγνοούν πως η απομείωση του πληθωρισμού θα επέλθει μόνο αν προχωρήσουν στην αντιμετώπιση των στρεβλώσεων στην αγορά προϊόντων, δηλαδή στη συγκέντρωση κεφαλαίου και καρτέλ.

Η ανταγωνιστική θέση της χώρας μας θίγεται ακόμη μέσα από την εγωιστική και κοντόφθαλμη λογική του ισχυρού ευρώ, που υλοποιείται με θρησκευτική ευλάβεια απ' την Γερμανία και απ' την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα. Η Ελλάδα δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να ανταγωνιστεί την Γερμανία και την Ολλανδία (εξαγωγικές χώρες), οι οποίες κρατούν σε χαμηλά επίπεδα τις τιμές των εισαγόμενων πρώτων υλών, πρωτοπορούν τεχνολογικά, διαθέτουν ισχυρές εταιρείες, ελέγχουν τις αγορές, ενώ έχουν δημιουργήσει και αποτελεσματικά διεθνή δίκτυα. Έτσι, το ευρώ μοιάζει με «χρυσό κλουβί» για την Ελλάδα, καθώς, εκτός από την υποβάθμιση των προϊόντων της, οδηγεί και στην αποσύνθεση του παραγωγικού της ιστού.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομίας, που εντάσσεται κι αυτό στο πλαίσιο των διαρθρωτικών αδυναμιών του ελληνικού κράτους, είναι η πρωτοφανής ελλειμματικότητα του εμπορικού ισοζυγίου. Ελλειμματικότητα που επιδεινώθηκε κατά την αντικατάσταση της δραχμής από το ευρώ, εξαιτίας της υποχώρησης της διεθνούς ανταγωνιστικότητας, και της αυξανόμενης ζήτησης για τα εισαγόμενα καταναλωτικά αγαθά, τις πρώτες ύλες, τα ενδιάμεσα προϊόντα. Από τους εξωγενείς παράγοντες αρνητικά επέδρασαν η αύξηση της τιμής των πρώτων υλών και του

πετρελαίου. Την ίδια ώρα δυσεπίλυτα μοιάζουν και τα προβλήματα στον αγροτικό τομέα, μιας και ο τελευταίος δείχνει πλήρως εξαρτημένος απ' τις κοινοτικές επιδοτήσεις. Η άνοδος της εγχώριας ζήτησης κατά την περίοδο 2000-2007 μόνο ως πρόσκαιρη και επισφαλής θα μπορούσε να κριθεί.

Αναφορικά με την εξαγωγική επίδοση της Ελλάδας αρκεί να σημειώσουμε πως αυτή είναι η χειρότερη εντός της Ευρωζώνης. Τα εξαγωγικά προϊόντα της χώρας είναι κυρίως χαμηλής και μέσης τεχνολογίας. Επίσης, η τουριστική βιομηχανία πάσχει σε πολλά επίπεδα, αν αναλογιστεί κανείς την απουσία εξειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού, την αδυναμία υποδομών, την έντονη εποχικότητα, την απουσία στρατηγικού σχεδιασμού και την μεγάλη εξάρτηση απ' την ευρωπαϊκή αγορά. Τα διαρθρωτικά προβλήματα της Ελλάδας επιτείνονται μέσα απ' την αύξηση των εισαγωγών και την στασιμότητα των εισπράξεων από ταξιδιωτικές υπηρεσίες, αλλά και μέσα απ' την ανάγκη χρηματοδότησης των ελλειμμάτων που οδηγεί σε διόγκωση του εξωτερικού χρέους του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα με συνέπεια την αύξηση των δαπανών για τόκους.

Οι ρίζες του προβλήματος της ελληνικής οικονομικής κρίσης θα πρέπει να αναζητηθούν, καταρχήν, σε ένα αναπτυξιακό πρότυπο που ως βασικό του έρεισμα είχε τις πελατειακές σχέσεις, την προσοδοθηρία, τον λαϊκισμό. Αναφορικά με τον τελευταίο, ο Δημήτρης Χαραλάμπης γράφει: «Ο λαϊκισμός, ως κυρίαρχη μορφή συγκρότησης εξωσυμβολιακής συλλογικότητας, εξασφάλιζε την κοινωνική ενσωμάτωση και τη σχετική πολιτική σταθερότητα, αλλά ταυτόχρονα οδηγούσε σε αδιέξοδο τον εξορθολογισμό του πολιτικού συστήματος και του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας». Στην επίταση, βέβαια, της συγκεκριμένης κατάστασης συνετέλεσε και η ραγδαία επιδείνωση της φοροδιαφυγής. Μισθωτοί και συνταξιούχοι βλέπουν συνεχώς ν' απομειώνονται τα εισοδήματά τους, ενώ, αντίθετα οι ελεύθεροι επαγγελματίες, όσοι απασχολούνται στο εμπόριο, στον αγροτικό τομέα, στις υπηρεσίες αποφεύγουν με όλους τους τρόπους την πληρωμή φόρων. Τα δύο πολυσυλλεκτικά κόμματα δεν επιθυμούσαν σε καμία περίπτωση να «πληγώσουν» τον πυρήνα της κομματικής τους βάσης κι έτσι επεδείκνυαν σκανδαλώδη ανοχή στα αλλεπάλληλα κρούσματα φορολογικής ανεντιμότητας.

Αρκετές υπήρξαν οι προσπάθειες για τη βελτίωση των δημόσιων οικονομικών και ανταγωνιστικότητας της οικονομίας κατά την περίοδο διακυβέρνησης της χώρας μας από τον Κώστα Σημίτη και τον Ανδρέα Παπανδρέου. Είναι, μάλιστα,

χαρακτηριστικό, πως για πρώτη φορά επιτεύχθηκε πρωτογενές πλεόνασμα το 1994 και το ισοζύγιο παρέμεινε πλεονασματικό μέχρι το 2003.

Στην υποβάθμιση, τώρα, της λειτουργίας της δημοκρατίας και στη συντήρηση μιας κρατικοδίαιτης υπέρπρους επιχειρηματικότητας, συνέβαλε η μαζική εισροή ξένων εργατών, οι οποίοι απασχολήθηκαν με χαμηλές αμοιβές και χωρίς ασφάλιση σε νευραλγικούς τομείς, όπως είναι οι κατασκευές, η γεωργία, η βιοτεχνία, ο τουρισμός, οι υπηρεσίες. Όπως προκύπτει απ' τις έρευνες, η είσοδος των μεταναστών είχε ως συνέπεια τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων, την αποκλιμάκωση του πληθωρισμού, καθώς και την ενίσχυση της παραγωγικής δραστηριότητας. Η απουσία, ωστόσο, συγκροτημένης μεταναστευτικής πολιτικής οδήγησε στην ανεξέλεγκτη ροή παρανόμως εισερχομένων μεταναστών στην Ελλάδα. Είναι ευκρινές πως η μη νόμιμη μετανάστευση ενθαρρύνθηκε απ' τα τεράστια κέρδη, τα οποία αποκόμιζαν κάποιοι απ' τη διακίνηση ανθρώπων.

Παρά τους ικανοποιητικούς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης το 1990 και παρά τη σημαντική εισροή πόρων απ' το δεύτερο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (ΚΠΣ), η ανάγκη για προσφυγή στο δανεισμό έμοιαζε πάντα ως η επικρατέστερη λύση, μιας και προσέφερε ένα προσωπείο ευημερίας. Μάλιστα, δεν ήταν λίγες οι φορές, που οι κυβερνήσεις προχωρούσαν σε συχνές αναθεωρήσεις των στοιχείων, επιλογή που έπληττε σοβαρά το διεθνές κύρος και τη φερεγγυότητα της χώρας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα προς αυτή την κατεύθυνση αποτελούν η μυστική συμφωνία της ελληνικής κυβέρνησης με την Goldman Sachs το 2001, αλλά και η λεγόμενη «δημιουργική λογιστική», την οποία χρησιμοποίησαν αρκετές χώρες προκειμένου να διευκολυνθεί η ικανοποίηση των κριτηρίων του Μάαστριχτ.

Για την ορθότητα και αξιοπιστία των ελληνικών στατιστικών στοιχείων, είχαν διατυπωθεί σοβαρές επιφυλάξεις, ήδη από το 2002. Η κατάσταση, όμως, τέθηκε εκτός ελέγχου τον Οκτώβριο του 2009, όταν η κληθείσα, από το συμβούλιο ECOFIN της 10^{ης} Νοεμβρίου, Επιτροπή, σημειώνει αναφορικά με τις πρόσφατες αναθεωρήσεις του ελλείμματος της γενικής κυβέρνησης τα εξής: «[...] Αυτές οι πιο πρόσφατες αναθεωρήσεις αποτελούν ένα παράδειγμα της έλλειψης ποιότητας των ελληνικών δημοσιονομικών στατιστικών [...] και δείχνουν ότι η πρόοδος στην κατάρτιση των δημοσιονομικών στατιστικών στην Ελλάδα, και ο εξονυχιστικός έλεγχος των ελληνικών δημοσιονομικών στοιχείων από την Eurostat μετά το 2004 [...] δεν

αρκούσε για να φέρει την ποιότητα των ελληνικών δημοσιονομικών στοιχείων στο επίπεδο που επιτεύχθηκε από άλλα κράτη μέλη της Ε.Ε».

Γενικότερα, οι παράγοντες που οδήγησαν τη χώρα μας στη χρεοκοπία και στην «αγκαλιά» του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ-IMF) είναι οι εξής: Πρώτα απ' όλα η υποβάθμιση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, τα απίστευτα ελλείμματα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών καθώς και οι εκτιμήσεις των διεθνών οίκων αξιολόγησης. Κατά δεύτερον, το βαθύ πλήγμα που υπέστη η αξιοπιστία της χώρας εξαιτίας των συνεχών αναθεωρήσεων των στοιχείων από τις αρμόδιες στατιστικές αρχές. Και τρίτον, η επιδίωξη γνωστών οικονομικών και επιχειρηματικών κύκλων της Ευρωπαϊκής Ένωσης να ανατρέψουν το κράτος πρόνοιας και να συμπίεσουν το μισθολογικό κόστος.

Δε θα πρέπει να παραλείψουμε ν' αναφέρουμε πως σε καμία περίπτωση η προσφυγή της Ελλάδας στον μηχανισμό στήριξης, δεν αποτελούσε μονόδρομο. Έλειπε, όμως, απ' τους κυβερνώντες το σθένος και το «πολιτικό βάρος» για την υιοθέτηση μιας άλλης πολιτικής υπέρ της κοινωνίας και των λαϊκών αναγκών.

2.3. Η ολέθρια λύση του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και η λύση της παραγωγικής ανασυγκρότησης

Όπως έχουμε επισημάνει τα δημοσιονομικά προβλήματα της Ελλάδας, αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου αναπτυξιακού προβλήματος, στο οποίο θα μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε την έλλειψη ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, την παραγωγική υποβάθμιση, την υψηλή ανεργία, τη διαφθορά, την οικολογική υποβάθμιση, την καταρράκωση του κοινωνικού κράτους, τις χρόνιες παθολογίες στις υποδομές, στην παιδεία, στην πνέουσα τα λούισθια δημόσια διοίκηση (Κονδυλης, Π. (2011)).

Τα Μνημόνια και οι εφαρμοστέοι νόμοι που επιβλήθηκαν στη χώρα μας είχαν ως στόχο την επίτευξη πρωτογενών πλεονασμάτων μέσα από την δημοσιονομική εξυγίανση που θα αποκαθιστούσε την εμπιστοσύνη των αγορών προς τη χώρα μας, θα βελτίωνε την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, θα προσέλκυε επενδύσεις, θα οδηγούσε σε αύξηση της παραγωγής και των εισοδημάτων. Φυσικά, κάτι τέτοιο δε συνέβη στην Ελλάδα, όπως δεν κατορθώθηκε και σε άλλες χώρες στις οποίες υιοθετήθηκαν οι αντιλήψεις του ΔΝΤ για ασφυκτική λιτότητα.

Η λύση της εσωτερικής υποτίμησης, δε θα μπορούσε να φέρει τα επιθυμητά αποτελέσματα σε μία χώρα που μοιάζει εγκλωβισμένη σε ένα ακριβό νόμισμα που ευνοεί σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα τις εξαγωγικές χώρες του Βορρά. Όπως, άλλωστε, είναι γνωστό η στρατηγική της αυστηρής δημοσιονομικής εξυγίανσης και της εσωτερικής υποτίμησης οδήγησε σε οριζόντια μείωση των εισοδημάτων των μισθωτών και των συνταξιούχων. Οι στόχοι που έθεσαν οι πιστωτές για εξοικονόμηση πόρων απ' την πάταξη της φοροδιαφυγής και τη διεύρυνση της φορολογικής βάσης δεν ευοδώθηκαν. Είναι, μάλιστα, χαρακτηριστικό πως η μείωση της ζήτησης που προήλθε ως φυσικό επακόλουθο της συρρίκνωσης των εισοδημάτων των πολιτών, επέφερε άνοδο των τιμών και του πληθωρισμού, και όχι καθίζηση, όπως θα προέβλεπε κανείς. Η μη πτώση των τιμών και του πληθωρισμού οφείλεται κατά κύριο λόγο στην αύξηση των έμμεσων φόρων καθώς και στην απουσία ανταγωνισμού στην αγορά προϊόντων.

Εκείνο το οποίο δε θα πρέπει να μας διαφύγει είναι η κοινωνική διάσταση της κρίσης. Μία χώρα έχει μέλλον, όταν αντιληφθεί ότι ο πραγματικός της πλούτος είναι οι άνθρωποι· οι άνθρωποι και οι επιλογές που τους δίνονται να ξετυλίξουν το ταλέντο τους και να μεγαλοουργήσουν. Στην Ελλάδα, το μορφωμένο στη πλειονότητά του εργατικό δυναμικό απαξιώνεται και υπαμείβεται. Οι μετανάστες αντιμετωπίζονται ως ξένα σώματα, ως καρκινώματα που πρέπει να εκβληθούν στο περιθώριο. Δεν τους αναγνωρίζεται ο συμπληρωματικός τους ρόλος προς τους Έλληνες εργαζόμενους. Η ανεργία έχει φθάσει σε δυσθεώρητα ύψη στις ηλικιακές ομάδες 15-24 και 25-29. Στις γυναίκες το ποσοστό είναι ακόμη υψηλότερο, ενώ οι πραγματικές διαστάσεις του φαινομένου γίνονται αντιληπτές αν αναλογιστεί κανείς ότι λογίζονται ως απασχολούμενοι άτομα ηλικίας 15 ετών που εργάζονται μία ώρα την εβδομάδα, ή άνθρωποι που δουλεύουν με μειωμένο ωράριο εξαιτίας περικοπών ή αδυναμίας εύρεσης εναλλακτικής απασχόλησης.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διερεύνηση των παραγόντων που κρατούν το γυναικείο εργατικό δυναμικό της Ελλάδας μακριά απ' την εργασία και τις αντίστοιχες κοινωνικές μάχες. Οι αιτίες θα πρέπει ν' αναζητηθούν στην πολυπλοκότητα των ρόλων στους οποίους καλείται ν' ανταποκριθεί η γυναίκα (μητέρα, γυναίκα, σύζυγος, ερωμένη, νοικοκυρά, εργαζόμενη), στα χαμηλά όρια συνταξιοδότησης στο δημόσιο τομέα, στις λιγοστές ευκαιρίες που της δίνονται από το κράτος ή ακόμα και στην υποτίμηση των ικανοτήτων της, όπως ακόμη και στην κατίσχυση παρωχημένων

στερεοτύπων που θέλουν το «ασθενές» φύλο, σταθερά προσηλωμένο στην ανατροφή των παιδιών και στη φροντίδα των ηλικιωμένων.

Ένα άλλο ζήτημα το οποίο χρήζει διερεύνησης είναι οι μακροχρόνια φτωχοί που βρίθουν στον ελλαδικό χώρο. Ο δείκτης, μάλιστα, Gini, που είναι ο ευρύτερα χρησιμοποιούμενος δείκτης άνισης κατανομής εισοδήματος, κυμάνθηκε από 34,7 τοις εκατό το 2003 σε 33,4 τοις εκατό το 2008. Όπως είναι εύλογο, η δραματική κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει η ελληνική οικονομία, επέφερε βαρύ πλήγμα και στην υγεία του πληθυσμού. Χιλιάδες κρούσματα ανθρώπων που βυθίστηκαν στην κατάθλιψη ή άλλων που οδηγήθηκαν στην αυτοκτονία έχουν καταγραφεί στις έρευνες. Η ανείπωτη αυτή ανθρωπιστική κρίση είχε επιπλέον ως αποτέλεσμα την αύξηση του αριθμού των χρηστών ηρωίνης, καθώς και των οροθετικών. Τα προγράμματα βοήθειας των τοξικομανών αλλά και η παροχή υπηρεσιών πρόληψης κατά του AIDS γνώρισαν δραματική συρρίκνωση.

Εκείνο το οποίο θα πρέπει να συμβεί για την πλήρη αναστροφή του κλίματος είναι να σταματήσει η συκοφαντία των Ελλήνων απ' τους ευρωπαϊκούς κύκλους· κύκλοι που θεωρούν τους πολίτες της Ελλάδας «τεμπέληδες» και αδιάφορους για την εργασία τους. Να ενισχυθεί το εισόδημα που προκύπτει απ' την κύρια απασχόληση, έτσι ώστε να μπορέσει ο άνθρωπος να συμμετέχει παράλληλα σε όλα τα κοινωνικοπολιτικά δρώμενα· να αξιοποιεί τον ελεύθερο χρόνο του δημιουργικά και γόνιμα, δίδοντας έμφαση στη μόρφωση και στην ψυχαγωγία του. Επιβεβλημένη είναι ακόμη η αλλαγή πλευσης απ' την πλευρά της εκπαίδευσης και των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Πρόκειται για φορείς που έχουν την δυνατότητα να συμβάλλουν στη ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας και στην εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας.

Επιπλέον, είναι καιρός να συνειδητοποιήσουμε όλοι μας πως έχει έρθει η στιγμή να αξιοποιήσουμε με τον καλύτερο τρόπο τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας μας: τον ορυκτό πλούτο, την ενέργεια, τις μεταφορές, τον τουρισμό, την παιδεία, τον πολιτισμό, τα αγροτικά και βιομηχανικά προϊόντα, τα απaráμιλλης ομορφιάς μνημεία μας, τον ολοζώντανο λαϊκό πολιτισμό, τον Ελληνόκτητο εμπορικό στόλο. Η νέα γενιά, μορφωμένη και ικανή καθώς είναι, μοιάζει αδήριτη ανάγκη να πάρει τη σκυτάλη και να αναλάβει τα ηνία της οικονομικής, πολιτισμικής, κοινωνικής και ηθικής διαχείρισης του τόπου, προκειμένου να πετύχει την οριστική και θεαματική ανόρθωση της χώρας· μιας χώρας ακηδεμόνευτης και ελεύθερης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η συμπεριφορά του καταναλωτή

3.1. Η συμπεριφορά του καταναλωτή σε περιόδους κρίσης και η σύνδεση αυτής με γενικότερες συμπεριφορές.

Όπως είναι φυσικό κάθε οικονομική κρίση, σε οποιαδήποτε χώρα κι αν συμβαίνει, σε οποιαδήποτε χρονική περίοδο κι αν «ευδοκιμεί», ρυθμίζει αντίστοιχα τις στάσεις και τις συμπεριφορές των καταναλωτών: τις στάσεις και τις τάσεις των ανθρώπων. Όταν τα νοικοκυριά έρχονται αντιμέτωπα με το φάσμα της ανεργίας, προχωρούν αμέσως σε αποταμιεύσεις προκειμένου να καταφέρουν να ανταπεξέλθουν στην κάλυψη πάγιων μελλοντικών αναγκών. Μειώνουν δραστικά τις αγορές προϊόντων καλλωπισμού και ρουχισμού, καθώς μια τέτοια συμπεριφορά μόνο ως «πρόκληση» θα μπορούσε να εκληφθεί απ' το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο που δοκιμάζεται σκληρά. Την ίδια ώρα η δραματική συρρίκνωση της κατανάλωσης οδηγεί τις επιχειρήσεις στην ελάττωση, στο «κόψιμο» των επενδύσεων αλλά και στην αποθεματοποίηση ρευστότητας: αποθεματοποίηση που ως στόχο έχει την αποφυγή της πλήρους κατάρρευσης σε περίπτωση που οι αγορές φτάσουν σε οριστικό τέλμα. Φυσικά, μετά το πέρας της κρίσης, έχουμε ολική ανατροπή της εικόνας: κάθε νοικοκυριό μπορεί πλέον να ξοδέψει περισσότερα χρήματα απαλλαγμένο απ' τον «βραχνά» της απόλυσης, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση των επενδύσεων για την κάλυψη της ανόδου της ζήτησης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ερμηνεία του βραβευμένου με Νόμπελ Gunnar Myrdal, ο οποίος στην προσπάθειά του να ερμηνεύσει τη συμπεριφορά των καταναλωτών κατά τη διάρκεια της «καθόδου» και της «ανόδου» του οικονομικού κύκλου έκανε λόγο για την «εκ των προτέρων» και «εκ των υστέρων» διαδικασία. Η παρουσίαση της ανάλυσης του φαινομένου αυτού, υπό την οπτική γωνία του διακεκριμένου οικονομολόγου, έχει επιχειρηθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο.

Προτού αναφερθούμε διεξοδικά στην ανάλυση των όρων «περίοπτη σπατάλη», «περίοπτη κατανάλωση» και «περίοπτησχόλη», όρους που εισήγαγε ο περίφημος Vablen στην κριτική του και που πιστεύουμε πως μέσα από αντιθετικούς συνειρμούς θα συμβάλλουν στην εξήγηση της τάδε ή της δείνας στάσης του καταναλωτή σε «εύφορες» ή «άνυδρες» οικονομικά περιόδους, γόνιμος θα ήταν ένας σύντομος

περίπλους στην τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα και την πρώτη δεκαετία του 20^{ου}. Πρόκειται για την περίοδο εκείνη που οι θιασώτες της νεοκλασικής προσέγγισης, αποκάλεσαν «*belle époque*», δηλαδή «η ωραία εποχή».

Η αποικιοκρατία της εποχής αυτής, παρά τις επιμέρους τριβές που προκαλούσε ανάμεσα στους ισχυρούς της Δύσης για την επικράτηση στις «ζώνες» της Ασίας και της Αφρικής, διευκόλυνε τον εύκολο πλουτισμό στις κυρίαρχες τάξεις. Ο πλουτισμός αυτός ενθαρρύνθηκε, επίσης, και απ' την μακροχρόνια περίοδο ειρήνης. Η εκβιομηχάνιση, οι τεχνολογικές καινοτομίες, το αυτοκίνητο, ο κινηματογράφος, η τηλεφωνία, ο εξηλεκτρισμός, οι μεγάλες διεθνείς εκθέσεις, η άνοδος της τέχνης, της αρχιτεκτονικής και της λογοτεχνίας, συνέβαλαν στο να δημιουργηθεί μια επίπλαστη εικόνα ευημερίας. Οι θεωρίες των νεοκλασικών για τον «αυτορυθμιζόμενο» καπιταλισμό έβρισκαν στην εποχή της χαράς και της αισιοδοξίας πρόσφορο έδαφος να εδραιωθούν. Έστρεφαν πια με μεγαλύτερη δριμύτητα τα βέλη τους εναντίον της μαρξιστικής ιδεολογίας και της σοσιαλιστικής επανάστασης. Είχαν την ψευδαίσθηση ότι οι αγορές λειτουργούν προς όφελος όλων και κυρίως των καταναλωτών, αδιαφορώντας, στην πραγματικότητα, για τη μοίρα των ασθενέστερων στρωμάτων του πληθυσμού.

Η *belle époque* σήμαινε, εκτός των άλλων, άνιση κατανομή του εισοδήματος, απουσία κοινωνικής πρόνοιας για τους φτωχούς, όξυνση των αντιθέσεων και μέσα στο εσωτερικό αλλά και μεταξύ των χωρών του καπιταλιστικού κέντρου, όπως επίσης και άνοδο του милитарισμού και της στρατιωτικής λογικής γενικότερα.

Ο Thorstein Veblen, στο έργο του *Η θεωρία της Αργόσχολης Τάξης* υποστηρίζει ξεκάθαρα ότι η σχέση της μη παραγωγικής τάξης με την οικονομική διαδικασία είναι μία σχέση σφετερισμού. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει «Η ληστρική αποδοτικότητα στον πόλεμο αντικαταστάθηκε από μια εκμεταλλευτική αποδοτικότητα στην πολιτική τέχνη και στην οικονομική ζωή».

Στη λαϊκή αντίληψη συχνή είναι η ταύτιση του «έχειν» με το «είναι». Η κατοχή πλούτου συνεπιφέρει τιμή στον κάτοχό του. Τα υλικά αγαθά που έχουν αποκτηθεί χωρίς προσωπικό αγώνα και ατομικό κόστος, που απλώς έχουν μεταβιβαστεί απ' τον κληροδότη στον κληρονόμο, είναι αρκετά για να εξασφαλίσουν στον κάτοχο μία περίοπτη θέση στο κοινωνικό γίγνεσθαι. Η «περίοπτη αποχή από την εργασία» υποδηλώνει την αδιαμφισβήτητη «αξία» εκείνου που απέχει, σε αντιδιαστολή με την

χειρωνακτική εργασία που αποτελεί δείγμα φτώχειας, υποταγής και απόλυτης συμμόρφωσης με το στερεότυπο.

Η εμφάνιση της αργόσχολης τάξης που προκλητικά έχει απαλλαγεί απ' τις άμεσες παραγωγικές διαδικασίες και δραστηριοποιείται σε τομείς, όπως ο πόλεμος, η διακυβέρνηση, οι θρησκευτικές τελετουργίες, καθώς και ο θεσμός της «περίοπτης σχόλης» αποτελούν επί της ουσίας, κατά τον Veblen, ένα ανθρωπολογικό φαινόμενο. Σύμφωνα με τον ίδιο οι αλλαγές που επιφέρει η αργόσχολη τάξη στα καταναλωτικά πρότυπα, στις ηθικές αξίες αλλά οι συμπεριφορές που υιοθετεί, προωθεί και επιβάλλει ως αναμφίλεκτες είναι αποτέλεσμα της κοινωνικής εξέλιξης και του τρόπου διαμόρφωσης των παραγωγικών σχέσεων.

Στην εποχή του θάμβους και της παράκρουσης, στην εποχή που το χρήμα έχει υποκαταστήσει κάθε αξιακή συνθήκη, η «περίοπτη σπατάλη» αποτελεί ένδειξη ικανότητας πληρωμής, εκπληρώνοντας με αυτόν τον τρόπο μια «αυτάρεσκη φθονερή σύγκριση». Πολλά παραδείγματα μπορεί ν' αριστεί κανείς από το χώρο της ενδυματολογίας. Η σκηνοθεσία του σώματος «προδίδει» με τον πιο καταφανή τρόπο την εισοδηματική κατάσταση του κατόχου των ατσαλάκωτων ρούχων και παπουτσιών, του υπέρλαμπρου και εξεζητημένου ντυσίματος, κυρίως των γυναικών. Εκείνο, επίσης, που καθίσταται πρόδηλο από τις ενδυματολογικές επιλογές του καθενός είναι η υπολανθάνουσα σκέψη ότι το συγκεκριμένο άτομο απέχει συνειδητά από την χειρωνακτική εργασία, εξασφαλίζοντας έτσι για τον εαυτό του, ακόμη ένα «εισιτήριο» εισόδου στον κόσμο των «ευπόληπτων». Ο Veblen, παρατηρεί σχετικά: «Πολλή από την γοητεία που περιβάλλει το λουστρίνι, τα αλέρωτα άσπρα ρούχα, το λουστραρισμένο κυλινδρικό καπέλο, και το μπαστούνιακι περιπάτου, που επαυξάνουν τόσο πολύ την «έμφυτη» αξιοπρέπεια ενός τζέντλεμαν, προέρχεται από το ότι υποδηλώνουν καθαρά ότι δεν μπορεί ένα άτομο έτσι ντυμένο να βάζει τα χέρια του σε οποιαδήποτε απασχόληση που έχει άμεση ανθρώπινη χρησιμότητα. Το κομψό ντύσιμο εξυπηρετεί τους σκοπούς της κομψότητας, όχι μονάχα γιατί είναι δαπανηρό, αλλά επίσης γιατί είναι έμβλημα της σχόλης. Δεν δείχνει μονάχα ότι το άτομο είναι ικανό να καταναλώνει μια σχετικά μεγάλη αξία, αλλά υποδηλώνει ταυτόχρονα ότι καταναλώνει χωρίς να παράγει».

Σήμερα, μάλιστα, επιτείνεται περισσότερο η σημασία της «περίοπτης σχόλης», αν αναλογιστεί κανείς τη δυνατότητα κάποιων να βρίσκονται σε χώρους διασκέδασης, στο θέατρο, σε χώρους εργασίας και εκπαίδευσης, την ίδια ώρα που μια τέτοια

προοπτική μοιάζει για τον κόσμο της βιοπάλης όνειρο απατηλό. Ο Veblen, δεν ισχυρίζεται, φυσικά, ότι το κίνητρο των εκάστοτε καταναλωτών είναι η επίδειξη πλούτου· εκείνο, ωστόσο, που τονίζει είναι ότι διαμορφώνεται μια εθιμική πρακτική, σύμφωνα με την οποία ο καθένας θα πρέπει να προσαρμόζεται στις αισθητικές αντιλήψεις και επιλογές των κίβδηλων, κατά κανόνα, προτύπων κατανάλωσης προκειμένου να αποκτήσει κύρος, γόητρο και ευρύτερη αποδοχή.

Όπως γίνεται φανερό η ανάλυση του Veblen, έρχεται σε πλήρη αντιδιαστολή με την άποψη των νεοκλασικών, ότι η καπιταλιστική κοινωνία ευνοεί τους πάντες. Η μοναδική στοχοθεσία, της άρχουσας τάξης, είναι για τον οικονομολόγο, από τη μία η σπατάλη αγαθών και από την άλλη η διασπάθιση πολύτιμου χρόνου και προσπάθειας. Ο Veblen βρίσκεται, ακόμη, σε ρήξη με τον ωφελιμισμό που εξυμνούν οι νεοκλασικοί και πιστεύει πως κεντρική προτεραιότητα της οικονομικής επιστήμης θα πρέπει να είναι η ανακάλυψη και ερμηνεία των επιδρωσών υλικών και θεσμικών αιτιών που καθορίζουν την ανθρώπινη συμπεριφορά σε κάθε δεδομένη ιστορική και πολιτιστική περίοδο. Κατά τον ίδιο, ο θεμελιώδης ρόλος της «περίοπτης σπατάλης» και η ατιθάσευτη «μεγαλομανία» της αστικής τάξης που ευθύνονται για τη χαμηλή αποδοτικότητα του καπιταλισμού, οδηγούν συχνά σε κοινωνικές εκρήξεις και πολέμους.

Ενδεικτικά παραδείγματα της έκρυθμης αυτής κατάστασης μπορούμε να αντλήσουμε από την περίοδο της μεγάλης ύφεσης (1931-1933) όπου η ανεργία ξεπέρασε στη Γερμανία το 40 τοις εκατό. Χαρακτηριστικές εικόνες του μεσοπολέμου, υπήρξαν τα συσσίτια, οι περιβόητες «Πορείες Πεινασμένων» των ανέργων, τα τοπικά παντοπωλεία που τροφοδοτούσαν με τρόφιμα τους κατατρεγμένους.

Παρόμοιες εικόνες έχουμε και σήμερα. Τόσο στην Ελλάδα, όσο και στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης. Οι άνθρωποι προσπαθούν με αιματηρές οικονομίες να ανταπεξέλθουν στις πάγιες υποχρεώσεις τους. Όσοι ελέγχουν την ιδιοκτησία, βρίσκουν την ευκαιρία, σε τέτοιες ταραγμένες περιόδους, να ασκήσουν εξουσία και να πιάσουν τους μισθούς προς τα κάτω, εκμεταλλευόμενοι το αδιέξοδο χιλιάδων οικογενειών. Σε μία τέτοια συγκυρία ανθεί η ημιαπασχόληση που συνοδεύεται από πεινχρές αμοιβές. Ο φόβος και η ανασφάλεια οδηγούν την πλειονότητα όσων ανήκουν στη μεσαία τάξη στην πλήρη συμμόρφωση, στην ολοκληρωτική υποταγή στα «κελεύσματα» της εργοδοσίας. Λίγοι, όμως, δεν είναι και οι εργαζόμενοι που

αντιδρούν με τη συμμετοχή τους σε πορείες διαμαρτυρίας, με απεργίες πείνας, με συνειδητή αποχή απ' την εκλογική διαδικασία, με άρνηση έγκαιρης αποπληρωμής οφειλών στην εφορία, με την υιοθέτηση ριζοσπαστικών επιλογών και στάσεων. Αντιστέκονται, ακόμη, με το να μην προχωρούν στην αγορά προϊόντων καλλωπισμού, ή ακόμη, και να πηγαίνουν σε γειτονικές χώρες προκειμένου να προμηθευτούν φθηνότερα τα ίδια προϊόντα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι Θεσσαλονικείς που ταξιδεύουν ως τα Σκόπια είτε για τα ψώνια της εβδομάδας, είτε για την επίσκεψη σε κάποιον γιατρό, είτε για να γεμίσουν με βενζίνη το αυτοκίνητό τους. Αρκετοί, πάντως, είναι εκείνοι που προκρίνουν ως λύση τη φυγή απ' το χειμαζόμενο, γενέθλιο τόπο και τη μετανάστευση σε χώρες της Βόρειας Ευρώπης που ευημερούν.

Δεν είναι, προσέτι, σπάνιο το φαινόμενο, όπως έχουμε αναφέρει και σε άλλο σημείο της εργασίας μας, οι καταναλωτές που δε διαθέτουν την αγοραστική δύναμη να αποκτήσουν τα υλικά αγαθά που διαφημίζονται, να οδηγούνται σε κατάθλιψη· κατάθλιψη που συνοδεύεται συνήθως από ένα αίσθημα κατωτερότητας απέναντι σε εκείνους που κατέχουν υλική δύναμη. Άλλοι προσπαθώντας να μιμηθούν τον τρόπο ζωής των αστών «σύρονται» πιστά στις ράγες του υλικού ευδαιμονισμού, φτάνοντας σε υπερβολές, αγνοώντας, ταυτόχρονα, το ψυχικό και οικονομικό κόστος μιας τέτοιας κίνησης.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε, πως κάθε κρίση είναι τελικά και μία ευκαιρία να επαναπροσδιορίσουμε τις αξίες μας και να επανατοποθετηθούμε σε μια σειρά από κρίσιμα ζητήματα. Είναι μία ευκαιρία να διακρίνουμε καθαρότερα τα σημαντικά από τα ασήμαντα, τα μείζονα από τα ελάσσονα, τα ψευδεπίγραφα απ' τα ατόφια. Ζώντας, κανείς, το οικονομικό τέλμα αντιλαμβάνεται τη σημασία της αποταμίευσης και το «άσκοπο» της περιττής σπατάλης· το «μάταιο» της επίδειξης πλουτισμού και ευζωίας. Στρέφεται στο βιβλίο και γενικότερα σε κάθε πνευματική ασχολία, διανοίγοντας έτσι τους ηθικοπνευματικούς του ορίζοντες. Μετατρέπεται από ένα καταναλωτικό, άβουλο ον σε ένα πνευματικό, ανώτερο ον που κινείται από υπαρξιακά αιτήματα πλέον και όχι από ταπεινά, υλιστικά ελατήρια.

Είναι σαφές πως μια χώρα, μια κοινωνία, μια ένωση κρατών που έχει μπλεχτεί στο «δίχτυ» της οικονομικής κρίσης κατανοεί όλο και βαθύτερα αυτό που είχε αναφέρει ο Ντέιβιντ Χάρβεϊ, ότι δηλαδή «ο καπιταλισμός δε λύνει τις κρίσεις, πάρα μόνο τις μεταφέρει σε άλλα σημεία».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΕΡΕΥΝΑ ΠΡΩΤΟΓΕΝΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ

4.1 Σκοπός της Έρευνας

Πληθώρα μελετών έχουν πολλαπλώς αναλύσει και αναδείξει την συσχέτιση μεταξύ της συμπεριφοράς του καταναλωτή (μία διακριτή κοινωνιολογική κατηγορία) και των ποικίλων προσδιοριστικών του παραγόντων, οι οποίοι κοινότοπα κατηγοριοποιούνται σε πολιτιστικούς, κοινωνικούς, προσωπικούς και ψυχολογικούς. Η παρούσα πτυχιακή σκοπό έχει να μελετήσει και να αναδείξει μία λιγότερο από τη βιβλιογραφία αναλυμένη συσχέτιση και συγκεκριμένα τον προσδιορισμό της συμπεριφοράς του καταναλωτή ανάλογα με τη φάση του οικονομικού κύκλου και ειδικότερα σε περιόδους οικονομικής ύφεσης. Επιπλέον, θα επιχειρηθεί να διερευνηθεί και το κατά πόσο και με ποιο τρόπο η οικονομική ύφεση καθορίζει τους προαναφερόμενους προσδιοριστικούς παράγοντες της καταναλωτής συμπεριφοράς. Η πενταετής βαθιά ύφεση της ελληνικής οικονομίας θα συνιστά το θεωρητικό πλαίσιο αναφοράς, ενώ η δειγματοληπτική έρευνα, με ερωτηματολόγια, θα αποτελεί την εμπειρική ανάλυση της πτυχιακής.

4.2 Μεθοδολογία

Η παρούσα έρευνα μελετά την συμπεριφορά του Έλληνα καταναλωτή σε περίοδο οικονομικής κρίσης. Το ερευνητικό πρόγραμμα αναπτύσσεται το χρονικό διάστημα 2014-2015.

4.3 Στόχοι έρευνας.

Κάθε ερευνητικό πρόγραμμα πρέπει να συνοδεύεται από συγκεκριμένους στόχους. Για τον καθορισμό στόχων λαμβάνεται υπόψη πάντα η συμπεριφορά του καταναλωτή. Οι στόχοι διακρίνονται στον γενικό στόχο και στους ειδικούς στόχους.

Γενικός στόχος είναι η συμπεριφορά του καταναλωτή σε περιόδους οικονομικής ύφεσης. Ειδικοί στόχοι που θέσαμε ποία είναι η αντίδραση του Έλληνα καταναλωτή στην οικονομική ύφεση. Κατά πόσο επηρεάστηκαν οι ανάγκες/ επιθυμίες του Έλληνα καταναλωτή στη διάρκεια της οικονομική ύφεσης. Ποιο το αποτέλεσμα της οικονομικής ύφεσης στην ψυχολογία του καταναλωτή και πως επηρεάζει αυτό την αγοραστική δύναμη. Ο συνδυασμός ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας θα είναι αυτός που θα βοηθήσει στην υλοποίηση και κατανόηση των ερευνητικών στόχων που τέθηκαν παραπάνω. Σαν ερευνητικό εργαλείο χρησιμοποιείτε το ερωτηματολόγιο.

4.4 Δείγμα έρευνας .

Ο πληθυσμός του δείγματος δεν ξεπερνά τους 100 ερωτηθέντες. Όπου η έρευνα διεξήχθη στον νομό Αττικής και συγκεκριμένα στο νησί των Σπετσών όπως και στον νομό Λασιθίου και συγκεκριμένα στις πόλεις της Ιεράπετρας και του Αγίου Νικολάου το διάστημα μεταξύ Ιουνίου 2014 με Μαΐου 2015. Η δυσκολία και η άρνηση μερικών ερωτηθέντων να συμπληρώσουν κάποια στοιχεία του ερωτηματολογίου όπως παραδείγματος χάριν το προσωπικό τους εισόδημα ήταν ένα εμπόδιο για την έρευνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ & ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

5.1 Το Ερωτηματολόγιο της Έρευνας

Το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε για τη συλλογή των δεδομένων της έρευνας και την απάντηση των ερωτημάτων αποτελείται από 3 μέρη. Το μέρος Α περιλαμβάνει τα δημογραφικά στοιχεία των ερωτηθέντων (φύλο, ηλικία, μορφωτικό επίπεδο, μηνιαίο εισόδημα, τόπος κατοικίας και οικογενειακή κατάσταση). Το μέρος Β αφορά την καταναλωτική συμπεριφορά των ερωτηθέντων, πως έχει επηρεάσει η κρίση την αγοραστική τους δύναμη σε διάφορους τομείς όπως υγείας, εκπαίδευσης αλλά και γενικότερα στον τρόπο ζωής τους. Τέλος το μέρος Γ περιλαμβάνει 5 ερωτήσεις που αφορούν την πολιτικοοικονομική κατάσταση στην χώρας και πως επηρεάζεται η καταναλωτική τους συμπεριφορά.

5.2 ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΣΕ ΓΡΑΦΗΜΑ & ΑΝΑΛΥΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ.

ΜΕΡΟΣ Α. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

1. Πληθυσμιακά στην έρευνα παρατηρούμε ότι έλαβαν μέρος περισσότεροι άντρες από ότι γυναίκες. Συγκεκριμένα το 58% των ερωτηθέντων ήταν άντρες και 42% ήταν γυναίκες.

2. Ηλικιακά τα άτομα που απάντησαν στην έρευνα είναι κυρίως νεαρά από 26-35 ετών με ποσοστό 39%. Έπειτα αναλογικά απάντησαν άτομα ηλικίας 18-25 ετών με ποσοστό 17% όπως επίσης άτομα ηλικίας 36-45 ετών κατέχουν το ίδιο ποσοστό. Οι ερωτηθέντες ηλικίας 46-55 ετών κατέχουν το 18%, ακολουθούν με ποσοστό 5% οι άνω των 65 ετών. Τέλος στο σύνολο των 100 ερωτηθέντων το μικρότερο ποσοστό παρατηρείται στις ηλικίες 56-65 ετών με ποσοστό μόλις στο 4%.

3. Στην έρευνα έλαβαν μέρος άτομα τα οποία ήταν απόφοιτοι Λυκείου με ποσοστό 42%. Ακολουθούν οι απόφοιτοι ΤΕΙ με ποσοστό 26%, το 22% των ερωτηθέντων ήταν απόφοιτοι ΑΕΙ. Οι κάτοχοι μεταπτυχιακού ή διδακτορικού διπλώματος δεν ξεπερνούν το ποσοστό του 7% και ακολουθούν οι απόφοιτοι ΙΕΚ με 3%.

4.Βλέπουμε λοιπόν ότι στο μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων μας το εισόδημα τους κυμαίνεται μηνιαίος από 490-1000 ευρώ. Το 22% μεταξύ 0-490. Ακολουθούν οι καλύτερα αμειβόμενοι από 1000-1500 με ποσοστό 20%. Και τέλος το 14% κατέχουν οι 1500 ευρώ και άνω .

5.Στην ερώτηση ποιος είναι ο τόπος διαμονής με απαντήσεις αστική ή ημιαστική περιοχή ή ύπαιθρος τα ποσοστά έλαβαν ως εξής 41%, 42% και 17%.

6.Η οικογενειακή κατάσταση όσων έλαβαν μέρος στην έρευνα μας είναι ως επί το πλείστον άγαμοι με ποσοστό 55% ε. Οι έγγαμοι συγκεντρώνουν το 45% .

ΜΕΡΟΣ Β ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ

7.Στο ερώτημα κατά πόσο η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει την καταναλωτική συμπεριφορά των ερωτηθέντων το 30% απάντησε αρκετά. Το 22% πολύ και ακολουθούν το πάρα πολύ με 20%, το λίγο με 15% και το καθόλου με 13%.

8.Συμπεραίνουμε ότι πάνω από το 50% των ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα μας δεν έχει κάποιο χρέος σε τράπεζες είτε αυτό είναι δάνειο είτε πιστωτική κάρτα με ποσοστό 55%. Οι υπόλοιποι συμμετέχοντες στην έρευνα βέβαια έχουν οφειλές σε τράπεζες το 45%.

9.Διαπιστώνουμε ότι οι δαπάνες σε κοσμήματα, αυτοκίνητα έχουν μειωθεί αρκετά με 24% το ίδιο ποσοστό συγκεντρώνει και το πάρα πολύ. Καθόλου απάντησε το 23% και βλέπουμε ότι πολύ απάντησε το 15% και βλέπουμε το λίγο να ακολουθεί με 14%.

10.Στα είδη πρώτης ανάγκης βλέπουμε ότι το 37% απάντησε ότι δεν έχει μειώσει καθόλου τις δαπάνες του είτε σε τροφή, ένδυση είτε σε θέρμανση ακολουθεί το 30% με λίγο. Αρκετή μείωση έχει κάνει το 25%, πολύ και πάρα πολύ έχουν αντίστοιχα 5% και 3% μειώσει αυτές τις δαπάνες.

11.Στην ερώτηση περί μόρφωσης και μείωσης των δαπανών είτε για τους ίδιους είτε για τα παιδιά όσον έχουν το 44% απάντησε ότι δεν έχει προβεί σε κάποια μείωση. Λίγο και αρκετά με ποσοστά 28% και 17% έχουν κάνει κάποιες μειώσεις. Το 6 % έχει μειώσει πολύ τον συγκεκριμένο τομέα. Τέλος το 5% απάντησε με πάρα πολύ μείωση στον τομέα της μόρφωσης.

12. Το 35% πιστεύει ότι λίγο έχουν αυξηθεί τα έξοδα τους για το σπίτι το ρεύμα, το νερό και το τηλέφωνο. Αρκετά υποστηρίζει το 23% στην αύξησή τους. Καθόλου το 19% των ερωτηθέντων. Με ποσοστό 17% απάντησαν ότι τα έξοδα έχουν αυξηθεί πολύ. Λιγότεροι πιστεύουν στην αύξησή των εξόδων με απάντηση πάρα πολύ που δεν ξεπερνάει το ποσοστό του 6%.

13. Διαπιστώνουμε ότι παρόλη την αύξηση στην τιμή των καυσίμων οι ερωτηθέντες μας δεν επιλέγουν τα μέσα μαζικής μεταφοράς για τις μετακινήσεις τους και μας το αποδεικνύουν με το ποσοστό των 65%. Το 35% όμως έχει αυξήσει τις μετακινήσεις του με τα μέσα μαζικής μεταφοράς.

14. Παρατηρούμε ότι με ποσοστό 77% τα άτομα που έχουν συμμετάσχει στην έρευνα δεν έχουν αναγκαστεί να πουλήσουν κάποιο από τα περιουσιακά τους στοιχεία είτε αυτό είναι αυτοκίνητο είτε σπίτι είτε και οικόπεδο. Και μόλις το 23% των ατόμων έχει αναγκαστεί να πουλήσει.

15. Στην ερώτηση εάν έχουν μειωθεί τα έξοδα για διασκέδαση είτε αυτό είναι καφές ή ποτό είτε διακοπές το 25% απάντησε καθόλου. Το ίδιο ποσοστό συγκέντρωσαν οι απαντήσεις αρκετά και λίγο με 24%, το ποσοστό που συγκέντρωσε το πάρα πολύ δεν ξεπερνάει το 19%. Τέλος οι ερωτηθέντες μας απάντησαν στο πολύ με 8%.

16. Στον τομέα της υγείας από την άλλη οι δαπάνες των συμμετεχόντων δεν έχουν μειωθεί και το βλέπουμε με την απάντηση καθόλου να φτάνει στο 57%. Έρχεται η απάντηση λίγο με ποσοστό 19%. Το 17% των ερωτηθέντων απάντησε ότι έχει μειώσει αρκετά τις επισκέψεις του σε γιατρούς και την αγορά φαρμακευτικών προϊόντων. Το πολύ και το πάρα πολύ συγκέντρωσαν αντίστοιχα 6% και 1%.

17. Σύμφωνα με την παρούσα έρευνα βλέπουμε ότι οι καταναλωτές δεν αναζητούν συχνά εκπτωτικά κουπόνια και αυτό μας το δείχνει το ποσοστό των 31% αυτών που απάντησαν με το ποτέ. Από την άλλη το σπάνια κατέχει το 25% και ακολουθούν το αρκετά το πολύ και το πάντα με ποσοστά 18%, 15% και 11% αντιστοίχως.

18. Παρατηρούμε μια αύξηση στις αγορές μέσω διαδικτύου λόγω της ανταγωνιστικότητας με φάση την τιμή σύμφωνα με τις απαντήσεις των ερωτηθέντων, στο πάρα πολύ με το 32% να υπερσχύει. Το λίγο να ακολουθεί με 23% το αρκετά κατέχει το 16%. Στο πολύ να απαντάει το 15% και τέλος το καθόλου με 14%.

19.Βλέπουμε ότι η τιμή σαν κριτήριο για την αγοραστική δυνατότητα των καταναλωτών που ερωτήθηκαν είναι το πρώτο στην επιλογή των αγορών. Συμπεραίνουμε ότι και η ποιότητα είναι ένα από τα κριτήρια που βλέπουν οι καταναλωτές πριν αγοράσουν κάποιο προϊόν. Τρίτο στην κατάταξη είναι οι προσφορές και τέλος οι καταναλωτές επιλέγουν την μάρκα του προϊόντος για να αγοράσουν.

ΜΕΡΟΣ Γ. Ο ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

20.Το 80% των ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα απάντησε στην ερώτηση εάν η οικονομική κατάσταση της χώρας μας παρέχει /εξασφαλίζει σταθερότητα για το μέλλον με το καθόλου. Ακολουθεί με ένα ποσοστό της τάξεως του 13% η απάντηση λίγο και με 6% και με πάρα πολύ απάντησε το 1%.

21.Ανάλογη απάντηση δόθηκε και στην ερώτηση εάν οι κρατικοί φορείς μεριμνούν/προστατεύουν τον καταναλωτή με την πλειοψηφία να αγγίζει το 65% με την απάντηση καθόλου. Με λίγο απάντησε το 22%. Αρκετά μικρό ποσοστό δόθηκε στην απάντηση αρκετά 10%. Τέλος με 2% και 1% οι απαντήσεις πάρα πολύ και πολύ .

22.Από τα παραπάνω αποτελέσματα συμπεραίνουμε ότι με την απάντηση αρκετά στο ερώτημα εάν οι επενδύσεις θα αποδώσουν-βοηθήσουν για την έξοδο της χώρας από την κρίση με ποσοστό 28%. Η απάντηση καθόλου κατέχει το 25% με τις απαντήσεις λίγο, πάρα πολύ και πολύ να κυμαίνονται μεταξύ 14 %, 16% και 17%.

23.Συμπεραίνουμε ότι στην ερώτηση εάν πολιτική κατάσταση της χώρας εξασφαλίζει σταθερότητα για επενδύσεις στο άμεσο μέλλον είτε από εγχώριους είτε από ξένους επενδυτές το 64% των ατόμων που έλαβαν μέρος στην έρευνα μας απάντησε με το καθόλου. 29% πήρε η απάντηση λίγο. Η απάντηση αρκετά και μόλις το 6% να το υποστηρίζει και μόλις το 1% απάντησε με το πολύ.

24.Στο τέλος τέθηκε ένα ερώτημα ποια τα αίτια που οδήγησαν στην οικονομική κατάσταση της χώρας με το 38% των ερωτηθέντων να επιλέγουν την απάντηση ότι στις κυβερνήσεις έως τώρα οφείλεται αυτή η κατάσταση. το 12% να απαντάει ότι οι

μεγάλες δυνάμεις της Ευρώπης ευθύνονται για την όλη κατάσταση. Το 9% από την άλλη πιστεύει ότι οι ίδιοι οι πολίτες έχουν την ευθύνη .Το 38% συγκέντρωσε και η απάντηση που αναφέρει τον συνδυασμό όλων των παραπάνω. Τέλος το 3% θεωρεί ότι κάτι άλλο είναι αυτό που οδήγησε την χώρα στην οικονομική κρίση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

6.1. Συμπεράσματα και προεκτάσεις

Επιχειρώντας έναν εποικοδομητικό συγκερασμό των νοημάτων όλων των κεφαλαίων και μία γόνιμη συναρμογή των επιχειρημάτων που προκύπτουν από αυτά, μπορούν να εξαχθούν ουσιαστικά συμπεράσματα.

Καταρχάς, στην πτυχιακή μας εργασία, είδαμε πως η κρίση αποτελεί διασάλευση της ομαλής λειτουργίας ενός συστήματος και στρέβλωση των αρχικών του ιδιοτήτων. Διαπιστώσαμε, επιπλέον, πως η οικονομική κρίση - που σχετίζεται με την ηθική, πνευματική, πολιτισμική κρίση – επιφέρει την κοινωνική εξαθλίωση. Τονίσαμε, πως η οικονομική κρίση ξεσπά ως απόρροια χρόνιων παθογενειών του συστήματος. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το «σκάσιμο μιας φούσκας», αλλά και το έντονο μεταναστευτικό ρεύμα που οφείλεται, όπως καταδείχτηκε, στην διόγκωση της ανισότητας ανάμεσα σε πλούσιους και φτωχούς. Έπειτα, ορίσαμε την ύφεση ως τον πυθμένα του οικονομικού κύκλου και αναφερθήκαμε στις συνέπειες που συνεπιφέρει. Δηλαδή, την υψηλή ανεργία, την έλλειψη επενδύσεων, την ανεπαρκή ζήτηση καταναλωτικών αγαθών. Ειδική μνεία επιφυλάξαμε στην ύφεση του 1930 στις Η.Π.Α.

Στη συνέχεια, κάναμε λόγο για την θεωρία των οικονομικών κύκλων. Δύο υπήρξαν οι εμβληματικές προσωπικότητες των θεωριών αυτών: ο Σουμπέτερ και ο Κοντράντιεφ. Αμφότεροι, πίστευαν στην αναδιοργάνωση των επιχειρήσεων προκειμένου να κατανοήσουν τις συνέπειες της κρίσης. Οι τελευταίες, κατά τη γνώμη τους, αδυνατούν να εναρμονιστούν με τις νέες τεχνολογίες και καινοτομίες. Η άποψη του Σουμπέτερ ότι η ανάκαμψη θα έρθει από μόνη της απέτυχε παταγωδώς. Παρά το γεγονός πως υπήρξε μαρξιστής πίστευε πως ακόμη κι αν εθνικοποιηθούν όλες οι πλουτοπαραγωγικές πηγές των κρατών, δεν πρόκειται να εξαλειφθούν οι κρίσεις.

Αναφερθήκαμε, επίσης, αναλυτικά στις διάφορες θεωρίες των οικονομικών κρίσεων. Θεωρίες, όπως: ο Μαρξισμός, η Οριακή Θεωρία, η Θεσμική Σχολή, ο Μονεταρισμός, η Κλασική Σχολή, η Νεο-κεϋνσιανή Σχολή, ο Κεϋνσιανισμός, η

Θεωρία Πραγματικών Οικονομικών Κύκλων. Από την σύντομη ιστορική αναδρομή που επιχειρήθηκε ξεχώρισαν, οπωσδήποτε, οι τραπεζικές κρίσεις του 1930-1931, ο Ψυχρός Πόλεμος, ο εμφύλιος σπαραγμός (1946-1949), οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις σε Ασία και Ρωσία το 1990, η δημιουργία της ΟΝΕ το 1998, η οικονομική κρίση στις ΗΠΑ το 2008, η κρίση στην Ευρωζώνη το 2010. Σχετικά με τις αιτίες της κρίσης, ως κυριότερες επισημάνθηκαν οι εξής: η τεχνολογία, οι πόλεμοι, τα χρηματιστήρια, οι φθίνουσες αποδόσεις των παραγωγικών συντελεστών.

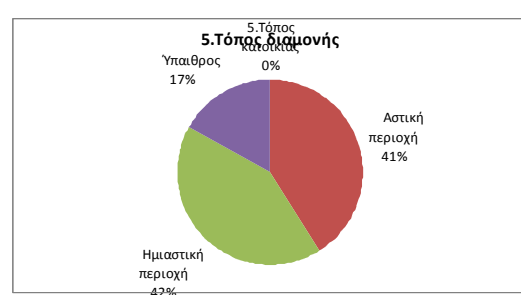
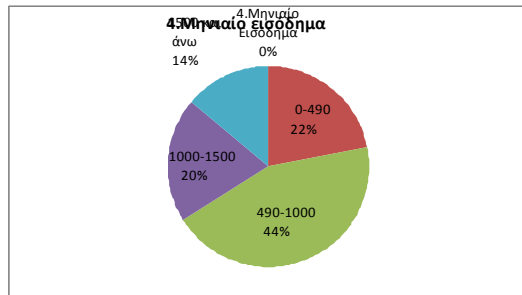
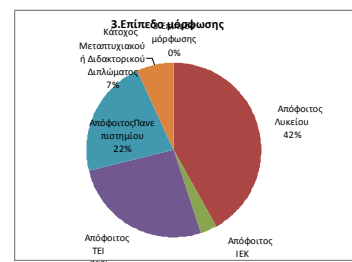
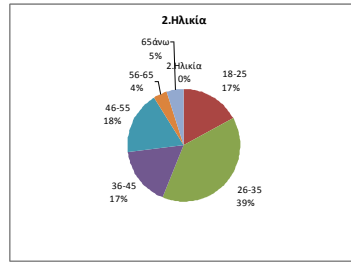
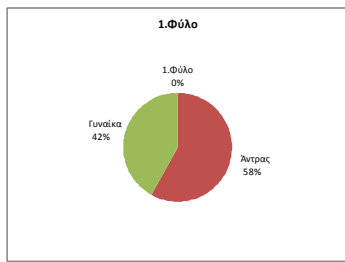
Κατόπιν, επικεντρωθήκαμε στην ελληνική οικονομική κρίση. Υπογραμμίσαμε, πως η ελληνική κρίση αποτελεί μέρος ενός συνολικότερου προβλήματος και οφείλεται στις χρόνιες διαρθρωτικές αδυναμίες, στους λανθασμένους χειρισμούς από την πολιτική ηγεσία, στην έλλειψη πολιτικής βούλησης. Αναδείξαμε ως μείζον πρόβλημα, αυτό του χρέους και στηλιτεύσαμε την άκαμπτη στάση του ευρωπαϊκού νεοφιλελευθερισμού. Σημειώσαμε πως η ανάπτυξη είναι εφικτό να έρθει μέσα από την υιοθέτηση ενός ανθρωποκεντρικού μοντέλου και μέσα από τον σεβασμό του περιβάλλοντος. Αποδείξαμε πως το ευρώ αποτελεί το «χρυσό κλουβί» για την Ελλάδα, καθώς υποβαθμίζει τα προϊόντα της και οδηγεί στην αποσύνθεση του παραγωγικού ιστού. Μεταξύ των χρόνιων προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας (πελατειακές σχέσεις, προσοδοθηρία, λαϊκισμός, φοροδιαφυγή) συμπεριλάβαμε και την ελλειμματικότητα του εμπορικού ισοζυγίου αλλά και την καθίζηση του αγροτικού τομέα. Επιπρόσθετα, παρατηρήσαμε πως η είσοδος των μεταναστών βελτίωσε την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων, βοήθησε στην αποκλιμάκωση του πληθωρισμού και συνέβαλε στην ενίσχυση της παραγωγικής δραστηριότητας. Χαρακτηριστική αστοχία των εκάστοτε κυβερνήσεων υπήρξε η συνεχής προσφυγή σε δανεισμό προκειμένου να ικανοποιηθούν τα κριτήρια του Μάαστριχτ αλλά και η ψευδεπίγραφη εικόνα της ευημερίας. Σχετικά με τους λόγους που μας οδήγησαν στην αγκαλιά του ΔΝΤ, τονίσαμε την υποβάθμιση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, τα απίστευτα ελλείμματα ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, τις εκτιμήσεις των διεθνών οίκων αξιολόγησης, τις συνεχείς αναθεωρήσεις των στοιχείων, αλλά και το γεγονός ότι επιχειρηματικοί κύκλοι της Ευρώπης επιδιώκουν την ανατροπή του κράτους πρόνοιας.

Επιμείναμε, ακόμη, στην σημασία της κοινωνικής διάστασης της κρίσης, τονίζοντας πως ο πραγματικός πλούτος κάθε κοινωνίας είναι οι άνθρωποι και ειδικά, το γυναικείο εργατικό δυναμικό, που υποτιμάται συστηματικά στην Ελλάδα. Ως λύση

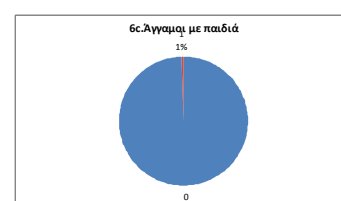
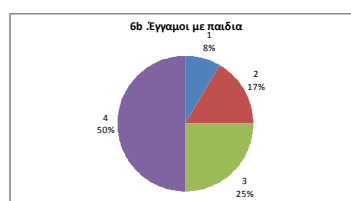
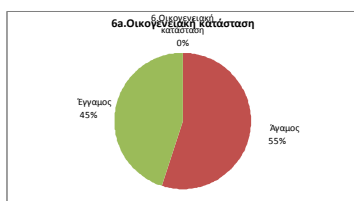
για την αποφυγή των καταθλίψεων, των αυτοκτονιών, της αύξησης του αριθμού χρηστών ηρωίνης και οροθετικών, προκρίναμε τη δημιουργική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου των ανθρώπων, τη θετική συμβολή των μέσων μαζικής ενημέρωσης και της παιδείας, την αξιοποίηση όλων των συγκριτικών πλεονεκτημάτων της χώρας (τουρισμός, ναυτιλία), την ανάληψη των ηνίων της χώρας από τους νέους, την απόκρουση της άδικης κατασυκοφάντησης από ακραίους κύκλους της Ευρώπης.

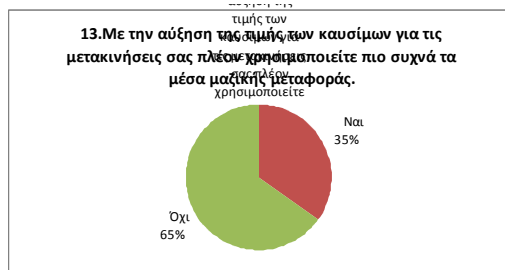
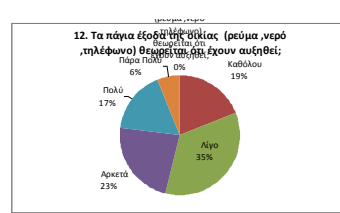
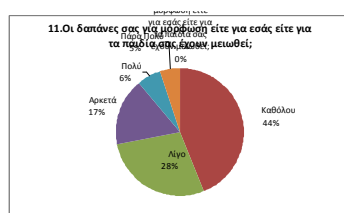
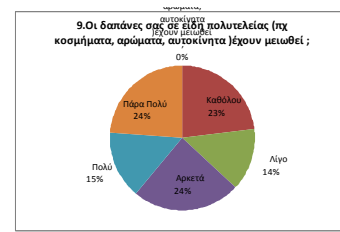
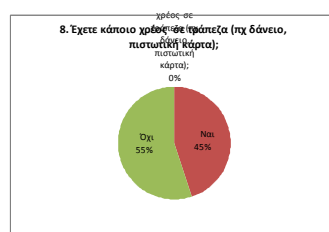
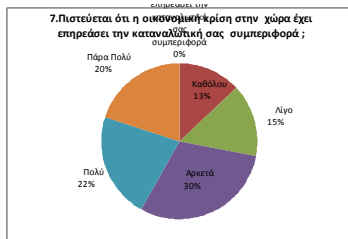
Στο προτελευταίο κεφάλαιο, δώσαμε έμφαση στη συμπεριφορά του καταναλωτή σε περιόδους κρίσης και προσπαθήσαμε να συνδέσουμε τη συγκεκριμένη συμπεριφορά με γενικότερες. Παρατηρήσαμε πως σε περιόδους κρίσης αυξάνονται οι αποταμιεύσεις των νοικοκυριών και μειώνονται οι επενδύσεις. Ο Gunnar Myrdal, μάλιστα, μίλησε για την «εκ των προτέρων» και «εκ των υστέρων» διαδικασία προκειμένου να ερμηνεύσει τη συμπεριφορά των καταναλωτών. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίασαν οι όροι «περίοπτη σπατάλη», «περίοπτη κατανάλωση», «περίοπτη σχόλη» του Veblen. Ο ίδιος μκκτηρίζει την ταύτιση του «έχειν» με το «είναι», ταύτιση που οδηγεί μοιραία στο να προσδιορίζεται το «υπαρξιακό εγώ» του κάθε ανθρώπου με βάση τις ενδυματολογικές του επιλογές και την υιοθέτηση ενός επιφανειακού τρόπου ζωής. Στηλιτεύει, προσέτι, την belle epoque, την οποία αποθέωσαν οι νεοκλασικοί και επέφερε την άνιση κατανομή του εισοδήματος. Σύμφωνα με την προσέγγιση του Veblen, είναι εναργές πως πρέπει πια να επαναπροσδιορίσουμε τις αξίες μας και να δώσουμε στη ζωή μας έναν πνευματικότερο προσανατολισμό που θα προμηνύει την πλήρη απεμπλοκή των ανθρώπων απ' τις «υλικές αλυσίδες».

Από τα αποτελέσματα του ερωτηματολογίου αξίζει, κανείς, να επισημάνει πως στην έρευνα συμμετείχαν ως επί πλείστον οι άντρες σε ποσοστό 58 τοις εκατό. Κυρίως, απάντησαν, νεαρά άτομα, ηλικίας 26-35 ετών. Το γεγονός αυτό φανερώνει με τον πιο καταφανή τρόπο πως οι νέοι είναι εκείνοι που πλήττονται περισσότερο από την κρίση. Σχετικά με το επίπεδο της μόρφωσης στην πρωτοκαθεδρία βρίσκονται οι απόφοιτοι του λυκείου. Στο μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων το εισόδημα κυμαίνεται από 490-1000 ευρώ. Επίσης, οι περισσότεροι ερωτηθέντες διαμένουν σε αστική ή ημιαστική περιοχή σε ποσοστό που ανέρχεται στο 41-42 τοις εκατό. Ακόμη, οι καταναλωτές για ν' αγοράσουν λαμβάνουν υπόψιν με σειρά προτεραιότητας την τιμή, την ποιότητα, τις προσφορές, την επωνυμία.

Εν σχέσει με την οικογενειακή κατάσταση, η πλειονότητα των ερωτηθέντων είναι άγαμοι σε ποσοστό 55 τοις εκατό. Οφειλές στην τράπεζα έχει το 45 τοις εκατό, το 25 τοις εκατό έχει μειώσει αρκετά τις δαπάνες σε είδη πρώτης ανάγκης. Το 35 τοις εκατό δηλώνει πως έχουν αυξηθεί λίγο τα έξοδά του για το σπίτι, το νερό, το ρεύμα. Το 65 τοις εκατό δεν επιλέγει τα μέσα μεταφοράς για την μετακίνησή του. Το 25 τοις εκατό δεν έχει μειώσει τα έξοδα για διασκέδαση. Για την υγεία δε μειώνει τις δαπάνες το 57 τοις εκατό. Το 77 τοις εκατό δεν έχει πουλήσει κάποιο από τα περιουσιακά του στοιχεία. Το 31 τοις εκατό των ερωτηθέντων δεν αναζητά εκπτωτικά κουπόνια και το 32 τοις εκατό αγοράζει κυρίως απ' το διαδίκτυο. Το 80 τοις εκατό πιστεύει ότι οδηγούμαστε σε οικονομική ασφυξία. Το 65 τοις εκατό δηλώνει απογοητευμένο από την κρατική μέριμνα. Το 28 τοις εκατό δεν πιστεύει ότι οι επενδύσεις θα βοηθήσουν τη χώρα ν' απεμπλακεί απ' το αδιέξοδο. Το 38 τοις εκατό θεωρεί ότι οι κυβερνήσεις ευθύνονται για την αδιέξοδη κατάσταση, ενώ, το ίδιο ποσοστό «μοιράζει» τις ευθύνες στις κυβερνήσεις, στους πολίτες, στους ακραίους κύκλους της Ευρώπης.

Στις απαντήσεις των ερωτηθέντων διακρίνει κανείς ένα διάχυτο κλίμα απαισιοδοξίας. Τούτη, όμως, η απαισιοδοξία δεν μοιάζει αρκετή να αναχαιτίσει εξ ολοκλήρου τη δίψα των ανθρώπων για ζωή και συμμετοχή στα κοινωνικά δρώμενα. Η πλειονότητα εξ αυτών διατηρεί την ψυχραιμία της σε υψηλά επίπεδα.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε πως θα παρουσίαζε ενδιαφέρον αν διανοούμασταν και επιχειρούσαμε, με κάποια αφορμή, μία έρευνα για την οικονομική κρίση σε ορεινές περιοχές της Ελλάδας ή σε απομακρυσμένες, όπως στο Καστελόριζο. Περιοχές, δηλαδή, που αντιμετωπίζουν έτσι κι αλλιώς δυσκολίες. Περιοχές που μοιάζουν ξεχασμένες από το κράτος εδώ και χρόνια. Η Θράκη αποτελεί έναν ακόμη τόπο που ενδείκνυται για μια τέτοιου είδους έρευνα. Η Κύπρος, η Ιρλανδία, η Ισλανδία, ως χώρες που ξεπέρασαν εν πολλοίς την κρίση, θα μπορούσαν ν' αποτελέσουν, επίσης, αξιόπιστα παραδείγματα. Ήσσανος σημασίας, δε θα ήταν και μία έρευνα για τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης σε σοσιαλιστικές χώρες, όπως η Βενεζουέλα, η Κούβα, η Βολιβία, η Χιλή, η Νικαράγουα, η Βραζιλία, η Αργεντινή.

Κλείνοντας τη εργασίας μας, δε θα ήταν άστοχο να υπογραμμίσουμε πως τελικά «η απάντηση είναι ο άνθρωπος, όποια κι αν είναι η ερώτηση».

Βιβλιογραφία

Ξένη βιβλιογραφία

- Flatters, Paul and Michael Willmott (2009) "Understanding the post-recession consumer", *Harvard Business Review*, vol. 7., no. 7|8, pp.106-112
- Harvey, D. (2013) *Εξεγερμένες Πόλεις, Από το δικαίωμα στην πόλη, στην επανάσταση της πολης*. Εκδόσεις ΚΨΜ.
- Lapavitsas, Costas, et al. (2011) "RMF Report on the Eurozone Crises: Breaking UP? A Route Out of the Eurozone Crisis", RMF Occasional Report.
- Lyrantzis, Christos (2011) "Greek Crises in the Era of Economic Crisis: Reassessing Causes and Effects", GreeSE paper45, The European Institute: LSE
- Reinhart, Carmen and Kenneth Rogoff (2009) *This time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton University Press: New Jersey.
- Sharma, Kiran (2011) "Impact of recession on buying behavior of Indian Consumers", *International Review of Business Research Papers*, vol. 7, no. 1, pp. 381-392.
- Reinhart, Carmen and Kenneth Rogoff (2009) *This time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton University Press: New Jersey.

Ελληνική βιβλιογραφία

- Βαρουφάκης, Γ. (2011). **Κρίσης λεξιλόγιο. Οι οικονομικοί όροι που μας καταδυναστεύουν**. Αθήνα: Εκδόσεις Ποταμός.
- Βερέμης, Θ., Καλύβας, Σ., Κουλουμπής, Θ., Α., Παγουλάτος, Γ., Τσούκαλης, Λ., & Τσούκας, Χ.,(2011). **Η ανατομία της Κρίσης**. Αθήνα :Εκδόσεις ΣΚΑΙ.
- Βλάχου, Α., Θεοχαράκης, Ν., & Μυλωνάκης, Δ. (2011).**Οικονομική κρίση και Ελλάδα**. Αθήνα : Εκδόσεις Gutenberg.
- Θεοδωρόπουλος, Τ., Μανδραβέλης, Π., Μάρκαρης, Π. & Παπαβασιλείου, Β. (2010).**Υπο το μηδέν. Τέσσερα σχόλια για την κρίση**. Αθήνα :Εκδόσεις Ωκεανίδα.
- Κότιος, Α., & Παυλίδης, Γ. (2012).**Οικονομικές κρίσεις: Κρίσεις του συστήματος ή της πολιτικής**. Αθήνα : Εκδόσεις Rosili.
- Κονδυλης, Π. (2011) **.Οι αιτίες της παρακμής της σύγχρονης Ελλάδας**. Αθήνα : Εκδόσεις Θεμέλιο.
- Κλάιν, Ν. (2010). **Το δόγμα του σοκ**, Εκδόσεις Λιβάνη.
- Λεάνδρος, Ν.(2012). **Οικονομική κρίση και σύγχρονη ανάπτυξη, η οπτική της πολιτικής οικονομίας** .Αθήνα : Εκδόσεις Διόνικος.
- Μαρξ, Κ. μτφ .Τριανταφύλλου, Σ. ,(2012). **Το χρήμα χορεύει για σένα** . Αθήνα : Εκδόσεις Πατάκη.

Μπογιόπουλος, Ν.(2011). **Είναι ο καπιταλισμός ηλίθιος** .1η έκδ. - Αθήνα : Εκδόσεις Σκάι.

Παπάς, Τ. (2011). **Αμήχανη Αριστερά και οικονομική κρίση**. Αθήνα : Εκδόσεις ΠΟΛΙΣ

Ρουμπινί, Ν., & Μιμ, Σ. (2010). **Η οικονομία της κρίσης**. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Χριστοδουλάκης, Ν. (2012). **Οικονομικές θεωρίες και κρίσεις** . Αθήνα : Εκδόσεις Κριτική.

Internet

Χατζηστεφάνου, Α. & Κιτίδη, Κ.(2011). Debtocracy.

retrieved from <https://vimeo.com/22169758>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ

ΜΕΡΟΣ Α. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

1. Φύλο

- Άντρας
- Γυναίκα

2. Ηλικία

- 18-25
- 26-35
- 36-45
- 46-55
- 56-65
- 65άνω

3. Επίπεδο μόρφωσης

- Απόφοιτος Λυκείου
- Απόφοιτος ΙΕΚ
- Απόφοιτος ΤΕΙ
- Απόφοιτος Πανεπιστημίου
- Κάτοχος Μεταπτυχιακού ή Διδακτορικού Διπλώματος

4. Μηνιαίο Εισόδημα

- 0-490
- 490-1000
- 1000-1500
- 1500 και άνω

5. Τόπος κατοικίας

- Αστική περιοχή
- Ημιαστική περιοχή

- Ύπαιθρος

6.Οικογενειακή κατάσταση

- Άγαμος
- Έγγαμος
- Αριθμός τέκνων

ΜΕΡΟΣ Β ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ

7 .Πιστεύεται ότι η οικονομική κρίση στην χώρα έχει επηρεάσει την καταναλωτική σας συμπεριφορά

- Καθόλου
- Λίγο
- Αρκετά
- Πολύ
- Πάρα Πολύ

8. Έχετε κάποιο χρέος σε τράπεζα (πχ δάνειο, πιστωτική κάρτα);

- Ναι
- Όχι

9.Οι δαπάνες σας σε είδη πολυτελείας (πχ κοσμήματα, αρώματα, αυτοκίνητα)έχουν μειωθεί ;

- Καθόλου
- Λίγο
- Αρκετά
- Πολύ
- Πάρα Πολύ

10. Έχετε μειώσει τις δαπάνες σας στα είδη πρώτης ανάγκης(πχ τροφή, ένδυση θέρμανση) ;

- Καθόλου
- Λίγο
- Αρκετά
- Πολύ
- Πάρα Πολύ

11. Οι δαπάνες σας για μόρφωση είτε για εσάς είτε για τα παιδιά σας έχουν μειωθεί;

- Καθόλου
- Λίγο
- Αρκετά
- Πολύ
- Πάρα Πολύ

12. Τα πάγια έξοδα της οικίας (ρεύμα ,νερό ,τηλέφωνο) θεωρείται ότι έχουν αυξηθεί;

- Καθόλου
- Λίγο
- Αρκετά
- Πολύ
- Πάρα Πολύ

13. Με την αύξηση της τιμής των καυσίμων για τις μετακινήσεις σας πλέον χρησιμοποιείτε πιο συχνά τα μέσα μαζικής μεταφοράς.

- Ναι
- Όχι

14. Η οικονομική κρίση σας έχει αναγκάσει να πουλήσετε κάποιο περιουσιακό σας στοιχείο (πχ αυτοκίνητο, σπίτι , οικόπεδο κα)

- Ναι
- Όχι

15. Τα έξοδα σας για ψυχαγωγία –διασκέδαση είτε είναι καφές, πότο, σινεμά είτε διακοπές έχουν μειωθεί;

- Καθόλου
- Λίγο
- Αρκετά
- Πολύ
- Πάρα Πολύ

16. Στον τομέα της υγείας οι δαπάνες σας έχουν μειωθεί; (επισκέψεις σε γιατρούς ή αγορές φαρμακευτικών προϊόντων)

- Καθόλου
- Λίγο
- Αρκετά
- Πολύ
- Πάρα Πολύ

17.Πόσο συχνά αναζητάτε πλέον εκπτωτικά κουπόνια για τις αγορές σας;

- Ποτέ
- Σπάνια
- Αρκετά
- Πολύ
- Πάντα

18.Οι αγορές σας μέσω διαδικτύου λόγω μειωμένων τιμών έχουν αυξηθεί ;

- Καθόλου
- Λίγο
- Αρκετά
- Πολύ
- Πάρα Πολύ

19.Ποια η κατάταξη των αγοραστικών σας κριτηρίων κατά σειρά προτεραιότητας (αριθμώντας από το 1 έως το 4)

Τιμή

Ποιότητα

Προσφορές

Μάρκα

ΜΕΡΟΣ Γ. Ο ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ ΤΗΝ
ΠΟΛΙΤΙΚΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ

20. Θεωρείτε ότι η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας σας παρέχει/εξασφαλίζει σταθερότητα για το μέλλον;

- Καθόλου
- Λίγο
- Αρκετά
- Πολύ
- Πάρα Πολύ

21. Πιστεύεται ότι οι κρατικοί φορείς μεριμνούν/προστατεύουν τον καταναλωτή;

- Καθόλου
- Λίγο
- Αρκετά
- Πολύ
- Πάρα Πολύ

22. Πιστεύεται ότι οι επενδύσεις στην χώρα μας θα αποδώσουν- βοηθήσουν για την έξοδο μας από την οικονομική κρίση είτε μεσοπρόθεσμα είτε μακροπρόθεσμα;

- Καθόλου
- Λίγο
- Αρκετά
- Πολύ
- Πάρα Πολύ

23. Θεωρείτε ότι η πολιτική κατάσταση της χώρας σας εξασφαλίζει σταθερότητα για επενδύσεις στο άμεσο μέλλον είτε από εγχώριους είτε από ξένους επενδυτές;

- Καθόλου
- Λίγο
- Αρκετά
- Πολύ
- Πάρα Πολύ

24. Πιστεύεται ότι τα αιτία που οδήγησαν στην σημερινή οικονομική κατάσταση της χώρας οφείλονται:

- Στις κυβερνήσεις έως τώρα
- Στους ίδιους τους πολίτες
- Στις μεγάλες δυνάμεις της Ευρώπης(Γαλλία ,Γερμανία)
- Στο συνδυασμό των παραπάνω
- Άλλο